

ДЖИ ВЕ А.ШЕМСЕДИНОВА

ТАТАР ТИЛИ

ДЕРСЛИГИ

БАШЛАНГЫЧ МЕКТЕП
ИЧЮН

ГРАММАТИКА
ВЕ
ДОГЪРУ ЯЗУВ

БИРИНДЖИ КЪЫСЫМ

КЪРЫМ АССР ДЕВЛАЕТ НЕШРИЯТЫ
1939

Э. ДЕРМЕНДЖИ ве А. ШЕМСЕТДИНОВА

36
8.22
1172

ТАТАР ТИЛИ ДЕРСЛИГИ

БАШЛАНГЪЫЧ МЕКТЕП ИЧЮН

ГРАММАТИКА ве ДОГЪРУ ЯЗУВ

1-джи КЪЫСЫМ

1—2-джи сыныфлар ичюн

Кърым АССР Маариф Халкъ Комиссариаты тарафындан
тасдикъ олунды

БИРИНДЖИ БАСЫЛЫШЫ

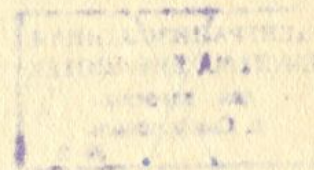
КЪРЫМ АССР ДЕВЛЕТ НЕШРИЯТЫ

1939

1985
44
крт

1989

64

УЧЕБНИК
ТАТАРСКОГО ЯЗЫКА

ДЛЯ НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛ

ЧАСТЬ ПЕРВАЯ

ГРАММАТИКА И ПРАВОПИСАНИЕ

АВТОРЛАРДАН

Авторлар бу дерсликни тертип этюв ишине киришкен вакытта онынъ биринджи ве экинджи сыныфлар кчюн тертип олунгъан тиль программаларына уйгъун олмасына тырыштылар.

Китапнынъ биринджи сыныфкъа аит олгъан кысмынынъ 1, 2, 3, 4, 8 ве экинджи сыныфкъа аит олгъан кысмынынъ 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 18, 19, 29-джи параграфларыны А. Шемсетдинова, биринджи сыныфкъа аит олгъан кысмынынъ 5, 6, 7 ве экинджи сыныфкъа аит олгъан кысмынынъ 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28-джи параграфларыны Э. Дерменджи тертип этти.

Бу сене грамматикадан алышкъанлыкълар джыйынтыгъы айрыджа чыкъмайджагъындан себеп, о колемде алышкъанлыкълар бу дерсликте берильмеге тырышылды.

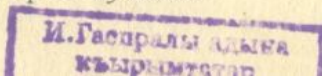
Авторлар китапнынъ бу тарзда тертип этильмесининъ не дережде эльверишли олгъаны ве ондаки эксикликлер акъкъында озъ фикирлерини бильдирген оджа аркъадашларгъа тешеккюр этерлер.

Ответ. редактор А. Ислямов.

Техредактор З. Эрзина

Ответ. корректор О. Кумалак.

§ 1. Джумле.

1-джи иш. Башта тавшан, сонъ сыгъыр, сонъ ат акъкъында язылгъанларны окъунъыз. Ат акъкъында айтылгъанны дефтеринъизге кочюринъиз.

Тавшан чапа.

Сыгъыр ята.

Ат отлай.

2-джи иш. Башта эв айванлары, сонъ къушлар, сонъ джанаварлар акъкъында язылгъанларны дефтеринъизге кочюринъиз.

*Копек авлай. Хораз тагъыра.
Къашкыр улуй. Къой мелей. Мы
шыкъ мявлай. Мавукъ ыгдакълай.*

3-джи иш. Мышыкъ акъкъында бир джумле тюшюнинъиз. Оны дефтеринъизге букук арифнен башлап язынъыз. Сонъуна нокъта кьоюнъыз. Копек акъкъында бир джумле тюшюнинъиз. Оны да шай язынъыз.

4-джи иш. Башта кыш, сонъ балыкъ, сонъ чегертки, сонъ кыаргъа акъкъында айтылгъанларны окъунъыз. Нокътадан огюне кельген сёзни окъугъанда сес насыл алчала? Бунъа дикъкъат этинъиз. Сеснинъ алчалмасындан фикирнинъ не ерде биткенини ве токътав япылгъаныны анъламакъ мумкюндир.

Кыуш уча. Балыкъ ялдай. Чегертки секире. Кыаргъа гъаркъылдай.

5-джи иш. Озюнъиз тюшюнип тавукъ, хораз, къаз, папий акъкъында бирер джумле айтынъыз. Бу джумлелерни дефтеринъизге язынъыз ве сонъларына нокъта кыоюнъыз.

6-джи иш. Ашагъыдаки сёзлерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине не япалар? суалине джевап язынъыз. Джумленинъ сонъуна нокъта кыоюныз.

Пычакънен ... Кыашыкънен ... Балтанен ... Кыалемнен ... Пычкынен ...

(язалар, ашайлар, пычалар, парлайлар, кеселер)

7-джи иш. Юкъарыдаки иш киби язынъыз.

Чалгъынен ... Бизнен ... Чёкючнен ... Электен ... Щётканен ... Тракторнен ...

(темизлейлер, элейлер, тешелер, сюрелер, мыхлайлар, чалалар)

8-джи иш. Сызыкънынъ эр эки тарафындаки сёзлерни окъунъыз. Оларнынъ келишикли сойларыны сайлап джумлелер япынъыз.

Ат	парылдай	Йылдыз	кете
Денъиз	чапа	Поезд	копюре

Сыгъыр	шувулдай
Кок	чивильдей
Торгъай	мунърей
Озен	гудюрдей

10-джи иш. Башта кузь, сонъ кыш акъкъындаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз.

Кузь.

Емлер эсе.

Яуракълар тёктоле.

*Ава булутлай,
ягъмурлар ягъа.*

Кыш.

Бурукъ арта.

Къар ягъа.

Ер агъара.

Буллар бузлай.

11-джи иш. Озюнъиз тюшюнип кыш акъкъында эки джумле айтынъыз ве оларны дефтеринъизге язынъыз.

сырасына бакъып дефтеринъизге кочюринъиз.

Ана утюлей.

Алиме топ ойнай.

Кериме газета окъуй.

13-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Жыуш уга.

Очлангикъ балыкъ тута.

Жгой отлай.

14-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине келишикли сѣзлер язынъыз.

Озенде къайыкънен... Балыкъны къармакънен... Къапыны анахтарнен... Сютни сюзгючнен... Агъачны буравнен...

(туталар, кезелер, сюзелер, ачалар, тешелер)

15-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.
Багъчада терек ... Тракторны заводда ...
Кийик айванлар дагъда... Китапны типографияда ...

(япалар, яшайлар, отурталар, басалар)

16-джи иш. Ашагъыдаки икяечикни окъунъыз. Эр джумленинъ сонъунда сесинъизни алчалтынъыз. Башта учъ сѣзлю, сонъ дѣрт сѣзлю, сонъ беш ве алты сѣзлю джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз.

Анам манъа кягъыттан хоразчыкъ япты. Онынъ эки тарафыны тюрлю бояларнен бояды. Мен хоразчыкъны бегендим. Оны аркъадашларыма да косътердим. Аркъадашларым да бегендилер.

17-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Колхозда богъдай сачалар. Бостанджылыкънен, багъчаджылыкънен, айван асравджылыкънен огърашалар. Колхоз шеэрге ун, май, эт бере. Шеэрде фабрикалар, заводлар бар. Анда ишчилер чалыша. Заводларда машина, трактор япалар. Фабрикаларда аякъкъап, урба азырлайлар.

18-джи иш. Ашагъыдаки икяечикни окъунъыз. Эр джумленинъ сонъунда сесинъизни алчалтынъыз. Бу джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Джумлелернинъ буюк арифнен башланып язылгъанына ве сонъларында нокъта олгъанына дикъкъат этинъиз.

Мектепте.

Балалар мектепке кельдилер. Чанъ къа-
къылды. Оджа сыныфкъа кирди. Дерс баш-
лады. Али окъуды. Эмине тахтагъа язды.

19-джы иш. Ашагъыдаки джумлелерни окъунъыз.
Оларны дефтеринъизге кочюринъиз. Бу джумлелерде сес
алчалгъан сѣзнинъ астыны сызынъыз ве ондан сонъ нокъта
олгъанына дикъкъат этинъиз.

Агъам окъуй.

Агъам мектепте окъуй.

Агъам орта мектепте окъуй.

20-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Антелл галыша.

Антелл колхозда галыша.

*Антелл колхозда тютюн
аранында галыша.*

*Антелл колхозда тютюн
аранында бригадир
олуп галыша.*

21-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге
кочюринъиз. Джумлелернинъ сонъларына сесинъизни
алчалтып окъунъыз ве нокъта къоюнъыз.

Иван кетти

Иван ордугъа кетти

Иван Къызыл ордугъа кетти

Иван бугунъ Къызыл ордугъа кетти

Джумленинъ сонъунда сес алчалыр ве токъ-
тав япылыр. Бу токътав языда нокътанен
косътериilir.

22-джи иш. Ашагъыдаки икяечикни дефтеринъизге
кочюринъиз. Нокъталар ерине берильген сѣзлерни язынъыз.
Джумлелернинъ сонъларына нокъта къоюнъыз.

Къозучыкъ адашты.

Къозучыкъ сюрюден... О дагъда... О, дагъда
къашкъыргъа... Къашкъыр къозучыкъны...
Шу арада авджы... Авджы къашкъырны...
Къозучыкъ сагъ...

Нокъталар ерине языладжакъ сѣзлер:
айрылды, къалды, ашайджакъ олды, раст
кельди, атты, келип чыкъты, къалды.

23-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Мышыкъ.

Мышыкъ сычан... Амма оны... Балалары-
на... Мышыкъ сычанны... Сычан... Мы-
шыкъ... Мышыкънынъ балалары... Шай
этип мышыкъ балаларына сычан...

(тутмакъны огрете, тута, кетире, оль-
дюрмей, къачаджакъ ола, быракъа, кене
тута, бакъып тура)

лери къарыштырылып берильди. Оларны догърултып язынъыз. Сонъларына нокъта къоймакъны унутманъыз.

1. Бабасы Алиге тюрлю тюсте къарындашлар кетирди

2. Тереклерни ешилъ тюске бояды

3. Али багъча ресми япты

1. Оны къызыл тахтагъа яздылар

2. Кериме памукъ ишинде чалыша

3. О, памукъ бригадасынынъ ударница-сыдыр

25-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

1. Анам кольмек пичти

2. Бабам басма кетирди

3. Оны машинанен тикти

1. О, копегине тахтадан юва япты

2. Маратнынъ копеге бар эди

3. Ичине тобан тѣшеди

26-джы иш. Кузь акъкъындаки шиирчикни окъунъыз. Дефтеринъизге кочюринъиз. Эр джумленинъ сонъуна нокъта къоюнъыз.

Кузь

Яз келип кетти

Кузь келип етти

Балалар энди

Мектепке келюди

27-джи иш. Башта эки сѣзлю, сонъ учъ сѣзлю, сонъ дѣрт сѣзлю, сонъ беш сѣзлю джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Джумлелернинъ сонъуна нокъта къоюнъыз.

Лемарэ.

Лемарэ биринджи сыныфта окъуй О, дерске кечикмей Китапларыны шкафта сакълай Урбасы эр вакъыт темиз ола Дерслерини яхшы азырлай Лемарэ сыныфнынъ отличничасыдыр

28-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Эр джумледен сонъ нокъта къоюнъыз.

Сталиннинъ балалыгъы.

Иосиф мектепнинъ энъ яхшы талѣбеси эди О акъыллы, чалышкъыр талѣбе эди О, дерслерини яхшы биле эди Иосиф зайыф аркъадашларына ярдым этмеге севе эди

29-джы иш. Ашагъыдаки джумлелерни окъуп бакъынъыз. Нокътадан сонъ буюк ариф язылгъанына дикъкъат этинъиз.

Сырт полюске.

Коммунист партиясы ватаннынъ энъ ышанчлы адамларыны топлады. Оларгъа сырт полюске кетмек вазифесини берди. Олар бу вазифени озъ устьлерине алдылар. „Челюскин“ адында бузкъырангъа минип

ел ба чыктылар. „Челюскин“ бузларны ктыра, озюне ёл ача эди. Къоркъу бильмеген адамлар Сырт полюске кете эдилер.

30-джи иш. Ашагыдаки парча юкъарыдаки икяечикнинъ девамыдыр. Окъунъыз, дефтеринъизге кочюрип язынъыз. Нокътадан сонъ буюк ариф язылгъанына дикъкъат этинъиз.

Бузлар сыкълашты.

Бузлар сыкълашты. Олар бузкъырангъа ёл бермейлер. Бу джесур адамлар бузлу денъизде кышлайджакъ олдылар. Олар къоркъмайлар. Сырт полюсни, Бузлу Сырт денъизни огренмеге тырышалар.

31-джи иш. Нокътадан сонъ кельген сёзни буюк арифнен башлап язынъыз.

Буз устюнде.

Бузлар „Челюскин“ бузкъыраныны сыкъыштырдылар. „Челюскин“ батмагъа башлады. челюскинлилер ондаки шейлерни бошатып битирдилер. „Челюскин“ батты. о баткъанда, ичиндеки адамлар буз устюне авуштылар. анда чадырлар къурдылар. радионен Москвагъа „Челюскиннинъ“ баткъаныны хабер эттилер.

32-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Къуртулыш.

Москвада „Челюскиннинъ“ баткъаны акъкъында хабер алдылар. Сталин энъ яхшы лётчиклерни чагырды. оларгъа буз устюнде къалгъан къараманларны къуртармакъ кереклигини сёйледи. лётчиклер оларны къуртардылар.

Нокътадан сонъ кельген сёз эр заман <u>буюк</u> арифнен башланып язылыр.
--

33-джи иш. Ашагыдаки икяечикни дефтеринъизге кочюринъиз. Джумлелернинъ сонъларына нокъта къоюнъыз. Нокътадан сонъ кельген сёзни буюк арифнен башлап язынъыз.

Полина Осипенко.

Полина чокъ вакъыт ыргъатлыкъ эткен сонъ колхозда чалышкъан о лётчик олмагъа истей экен лётчиклер мектебине кирген мектепни отлично ишаретинен битирген о энъ яхшы лётчиклерден сайыла эди полина мемлекетимизнинъ къараман кызы эди о учъ кере орден алды.

34-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Анатолий Серов.

Анатолий Серов Урал ишчисининъ огълудыр о лётчикликни севе экен лётчиклер

мектебини битирген яхшы бир лётчик олгъан япкъан ишлери ичюн къараман адыны къазангъан.

35-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Бизим колхозымыз.

Бизим колхозымыз мектеп биначасы яптырды, мектеп биначасы янында клуб ачты клубда балалар кошеси бар якъында сана да яптырыладжакъ.

36-джы иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Тильки.

Тильки койге кельди о, кумеске кирди сарман кумеснинъ къапысы артында сакъланды тильки куместен чыкъты сарман тилькиге атылды о, тилькини тутты.

37-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъызге кочюрп язынъыз. Сонъларына нокъта къоюнъыз. Нокътадан сонъ буюк арифнен башлап язынъыз.

Меним агъам.

Меним агъам лётчик олмагъа истей о бу йыл орта мектепни битирди шимди лётчиклер чыкъаргъан мектепте окъуй агъам учъ йылдан мектепни битиреджек мен де лётчик олмагъа истейим.

§ 2. Джумледе сёзлернинъ бири-биринен багъы.

38-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъызге кочюринъыз. Нокъталар ерине неси? суалине джевап язынъыз. Джевап ичюн ашагъыда берильген сёзлерден файдаланынъыз.

Пенджеренинъ... парланды. Колхознынъ... шеэрге кетти. Сынфымызда Сталиннинъ... асылгъан. Къарындашымнынъ... сынды. Меним столумнынъ эки... бар. Пальтомнынъ... тюшти. Алининъ... Къызыл ордугъа кетти. Велининъ... трактористлер курсунда окъуй.

(джамы, портрети, машинасы, чекме-джеси, уджу, аптеси, дёгмеси, агъасы)

39-джы иш. Нокъталар ерине сёзлер къойып дефтеринъызге кочюринъыз.

Биз заводгъа... бардыкъ. Заводда металл... бакътыкъ. Заводдан чыкъкъан сонъ... миндик. Биз... трамвайнен къайттыкъ. Трамвайдан тюшкен сонъ... кирдик. Койге... къайттыкъ.

(поезднен, вокзалгъа, экскурсиягъа, трамвайгъа, иритильгенини, заводдан)

Колхозниклер.

Колхозниклер... кеттилер. Олар... эт, май, йымырта кетирдилер. Оларны... саттылар. Колхозниклер... басма, аякъкъап алдылар.

(шеэрден, шеэрге, базарда, шеэрге)

41-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Тракторист Мемет.

Мемет... ударник эди. Оны трактористлер... ёлладылар. О,... яхшы битирди. Мемет... тракторист олып къайтты. Шимди Мемет... ер сюре.

(курсуна, колхозгъа, колхозда, тракторнен, курсны)

42-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге жочюринъиз. Суаль анълатжъан сёзлернинъ ерине джевап оладжакъ сёзлерни язынъыз.

(Ким?) тракторнен ер сюре. (Ким?) чёльде чалыша. (Ким?) заводда, фабрикада чалыша. (Ким?) ишчилерге отъмек бере. (Ким?) колхоз ичюн трактор, машина япа.

(ишчи, колхозник, тракторист)

43-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Мектепке (ким?) къатнай. Мектепте балаларгъа дерс (ким?) бере. Колхозда къой-

ларны (ким?) бакъа. Чобангъа къойларны бакъмагъа (ким?) ярдым эте.

(оджа, балалар, копек, чобан)

44-джи иш. 42, 43-джи ишлер киби япынъыз.

Балалар (къайда?) кеттилер. Балалар озенде (не яптылар?). Олар къармакънен (не?) туттылар. Балыкъларны (кимге?) кетирдилер.

(джувундылар, озенге, аналарына, балыкъ)

45-джи иш. Суаллер ерине келишикли сёзлер къойып джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз.

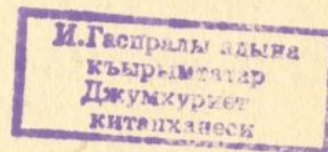
Анам (къайда?) барды. О кооперативден (не?) алды. Анам басмадан (не?) пичти. Кольмекни (ким?) тикти.

(басма, кооперативге, аптем, кольмек)

46-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Балыкъчылар денъизден (не?) туттылар. О балыкъларны (къайда?) ёлладылар. Фабрикада балыкълардан (не?) яптылар. Балыкъ консервасыны (къайда?) саталар. Анам кооперативден (не?) алды.

(консерва, балыкъ, кооперативде, консерва фабрикасына)

ИСМАИЛ ГАСПРАЛЫ АДЫНА
КЪРЫМТАТАР КИТАПХАНЕСИ

47-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Айырылып косътерильген сѣзлернинъ астыны сызынъыз. Оларнынъ башкъа сѣзлернен багълана бильмелери ичюн сонъларынынъ тюрлю-тюрлю биткенине дикъкъат этинъиз.

Биз **багъчагъа** бардыкъ. **Багъчада** топ ойнадыкъ. **Оджамыз** китап окъуды. **Сонъ эвге** къайттыкъ. Мен **эвде** дерслеримни азырладым.

48-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Бабам **колхозда** чалыша. Мен **мектепте** окъуйым. Къардашым бала **багъчасына** къатнай. Къартанам **эвде** къала. О **бизге** аш азырлай.

49-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Бу **плакатны** мен яздым. Сен дивар **газетасына** ресим яптынъ. О, **ресимлерни** боялады. Биз **сынфымызны** яраштырдыкъ. **Сынфымызнынъ** диварларына плакатлар астыкъ. **Оджа** бизим **ишимизни** бегенди.

50-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Аякъкъапны **фабрикада** япалар. **Ерни тракторнен** сюрелер. Балыкъ **сувда** ялдай. Копек **файдалы** айвандыр. Чобан **къойларны** бакъа. **Чобаннынъ** копеги бар.

§ 3. Ад ве фамилияларнынъ язылышы.

51-джи иш. Ресимлернинъ астарындаки адларны дефтеринъизге кочюринъиз. Оларнынъ насыл арифнен башлап язылгъанына дикъкъат этинъиз.

Владимир Ильич
Ленин.

Иосиф Виссарионович
Сталин.

52-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни окъунъыз. Ад ве фамилияларнынъ язылышына дикъкъат этинъиз.

Оджамызнынъ ады Амет, фамилиясы Османовдыр. Бизим сыныфта эки къызнынъ ады Эминедир. Асие дерслерини яхшы азырлай. Аптемнинъ ады Эсмадыр.

Ад ве фамилиялар буюк арифнен башланып
язылырлар.

53-джи иш. А-нен башлагъан учъ къыз ады айтынъыз. Дефтеринъизге язынъыз. Б-нен башлагъан учъ огълан ады айтынъыз. Оларны да дефтеринъизге язынъыз.

54-джи иш. Дефтеринъизге башта огълан, сонъ къыз адларыны язып алынъыз.

Наджие, Али, Бекир, Марат, Алим, Мемет, Клара, Къадрие, Кериме, Зоре, Тамара, Рустем, Болат.

55-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Адларнынъ астыны сызынъыз.

Али оджа шеэрге кетти. Керим дерслерини азырлай. Лемар ресим япа. Клара топ ойнай. Тамара бала багъчасына къатнай. Зоре яхшы аркъадаштыр. Вели—чалышктыр колхозник.

56-джи иш. Ашагъыдаки кой ве шеэр адларыны окъунъыз. Оларнынъ насыл арифнен башланып язылгъанларына дикъкъат этинъиз.

Битакъ кою, Евпатория шеэри, Къарангъыт кою, Феодосия шеэри, Джанкой шеэри, Ростов шеэри, Сергеевка кою.

57-джи иш. Башта шеэр, сонъ кой адларыны дефтеринъизге кочюринъиз. Буюк арифлернинъ астыны сызынъыз.

Симферополь шеэри. Давулджар кою, Шума кою, Севастополь шеэри, Одесса шеэри, Отуз кою, Таракъташ кою, Судакъ шеэри.

Шеэр, кой адлары буюк арифнен башланып язылырлар.

58-джи иш. Озюнъиз тюшюнип учъ дане кой, дёрт дане шеэр ады айтынъыз. Оларны дефтеринъизге язынъыз.

59-джи иш. С-нен, М-нен, Л-нен, Я-нен башлап айтылгъан шеэр адлары тюшюнип тапынъыз. Оларны дефтеринъизге язынъыз. Буюк арифнен башланып язылгъаныны унутманъыз.

60-джи иш. Озен ве денъиз адларыны сайлап дефтеринъизге кочюринъиз.

Ялта шеэри Къара денъиз ялысындадыр. Азав денъизи Симферопольден узакътыр. Алма озени Багъчасарайгъа якъындыр. Салгъыр озени сайдыр. Яуза озени Москва шеэринден кече. Нева озени Ленинград шеэринден кече.

Озен ве денъиз адлары да буюк арифнен башланып язылырлар.

61-джи иш. Озюнъиз тюшюнип озен ве денъиз адлары тапынъыз. Оларны дефтеринъизге язып алынъыз. Оларнынъ буюк арифнен башланып язылгъаныны унутманъыз.

62-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Фабрика, завод, колхоз адларынынъ астыны сызынъыз. Насыл арифнен башланып язылгъанына дикъкъат этинъиз.

Москва шеэринде „Большевичка“ адында тикиш фабрикасы бардыр. Агъам Ленинград шеэринде „Треугольник“ адында фабрикада чалыша. Биз „Бирлик“ колхозындамыз.

Фабрика, завод, колхоз адлары да буюк арифнен башланып язылырлар.

63-джи иш. Озюнъиз тюшюнип учъ дане колхоз я да, фабрика ады тапынъыз. Оларны дефтеринъизге кочюрип язынъыз. Оларнынъ буюк арифнен башланып язылгъаныны унутманъыз.

64-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерден башта копек, сонъ ат, сонъ сыгъыр адларыны язып алынъыз.

Алининъ копегининъ ады Сармандыр. Велининъ копегининъ ады Акъмандыр. Бизим колхозда Курен, Зайчик адында атлар бардыр. Къашкъа—сютлю сыгъырдыр.

Айван адлары да буюк арифнен башланып язылыр.

65-джи иш. Озюнъиз тюшюнип эки сыгъыр ады, эки ат ады, учъ копек ады айтынъыз. Оларны дефтеринъизге кочюрип язынъыз. Оларнынъ буюк арифнен башланып язылгъанларыны унутманъыз.

66-джы иш. Ашагъыдаки айван адларындан башта А-нен, сонъ Д-нен, сонъ З-нен, сонъ Ш-нен башлангъанларыны язып алынъыз. Буюк арифнен язылгъанларыны унутманъыз.

Зорька, каштанка, джувльбарс, акътабан, акъбаш, джек, диана, зайчик, шарик, акъман, арап, дружок.

67-джи иш. Нокъталар ерине айван адлары язынъыз.

Авджы ...нен авгъа кетти. Надирнинъ ... акъыллы копектир. ... дюльбер аттыр. ... сютлю сыгъырдыр. Колхозда ... адында ат, ... адында сыгъыр, ... адында копек бардыр.

§ 4. Эджа. Сёзлер авуштырув.

Ку-ку!

Ку-ку-ри-ку!

Гъар!

68-джи иш. Ашагъыдаки сёзлерни дефтеринъизге кочюринъиз. Оларнынъ насыл болюнгенлерине дикъкъат этинъиз. Бойле болюнген парчаларгъа эджа дейлер. Эр парчанынъ арасында бираз токътав япып окъунъыз.

Ба-ла, ба-ба, ба-ла-бан, ба-ра-бан, а-на, а-гъа, къар-даш, сой-даш, мек-теп, сы-гъыр, къо-зу, ко-пек, бо-де-не, къа-рыл-гъач.

69-джы иш. Ашагъыдаки сёзлерни де юкъарыдаки киби эджаларгъа болип дефтеринъизге кочюринъиз.

Къаргъа, турна, торгъай, терек, чечек, япракъ, топракъ, араба, арабаджы, бостан, бостанджы, машинист, тракторист.

Сёзлер парчалардан—эджалардан мейдангъа келирлер.

70-джи иш. Ашагъыдаки эджаларны бири-бирине кѳошып сѳзлер япынъыз. Бу сѳзлерни дефтеринъизге кѳчюрип язынъыз.

Ба
На

сыр

Ва
За

де

Ше
Ре

фикъа

А

ли
ки

ме

А

си
ли

е

А

диль
лим

71-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Бед
Фах

рие

Ба

тыр
къый

Му
Ма

рат

А

зи
фи

зе

72-джи иш. Башта эки, сонъ учъ эджалы адларны дефтеринъизге кѳчюринъиз. Оларны сызычыкъларнен эджаларгъа айырынъыз.

Наджие, Наджи, Таире, Таир, Къадрие, Къадри, Селиме, Селим, Джемиле, Джемиль, Маире, Маир, Февзие, Февзи, Алиме, Абибе, Абдулла, Абибулла, Хайрулла.

73-джи иш. Башта эки эджалы, сонъ учъ эджалы, сонъ дѳрт эджалы, сонъ беш эджалы шеър адларыны дефтеринъизге кѳчюринъиз. Оларны сызычыкъларнен эджаларгъа болип язынъыз.

Симферополь, Одесса, Севастополь, Феодосия, Харьков, Евпатория, Судакъ, Ростов, Баку, Куйбышев, Ялта, Алушта, Джанкой.

74-джи иш. Башта эки эджалы, сонъ учъ эджалы, сонъ дѳрт эджалы, сонъ беш эджалы шеър адларыны дефтеринъизге кѳчюринъиз. Оларны сызычыкъларнен эджаларгъа болип язынъыз.

Битакъ, Дерекой, Чукъурча, Байдар, Къарангъыт, Гулюмбей, Танабай, Джадра, Акъчура, Озенбаш, Ускют.

Бир сесли эджалар экинджи сатыргъа авуштырылмазлар, сатырда да айырылып къалдырылмазлар.

Месея, араба сѳзю ялынъыз ара-ба шеклинде болюнуп авуштырылыр. А-раба шеклинде авуштырмакъ догъру сайылмаз.

75-джи иш. Ашагъыдаки сѳзлерни насыл этип авуштырмакъ догъру олур? Болип косьтеринъиз.

Иш орьнеги: *Ара-ба*

Багъча, багъчаджы, комюр, комюрджи, одун, одунджы, трактор, тракторист.

76-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Машина, машинист, коммунист, комсомол, комсомолец, пионер, пионерка, комсомолка, коммунистка.

77-джи иш. Ашагъыдаки сѣзлерни окъунъыз. Бу сѣзлерни болип сатырдан авуштырмакъ догъру сайылырмы? Догъру сайылмаса, не ичюн экенини айтынъыз.

Ода, ада, оджа, ине, элек, утю, ызан, ялан, ятакъ, яваш, емиш, эки, еди, юзюм, ана, аран, агъач, оракъ, озен, эрик.

78-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Авуштырымасы догъру сайылмагъан сѣзлернинъ астыны сызынъыз.

Анам базардан элек алды. Бизде эки дане утю бар. Мен еди дефтер алдым. Анам юкълай. Яваш ол. Бабам юзюм кетирди. Мен емиш седем.

79-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Биз къышлыкъ агъач алдыкъ. Озен ялысында терек чокъ. Колхоз аран яптырды. Мен ятакъ одасына кирдим. Пармагъыма ине санчылды. Мен оракъ ресми яптым.

80-джи иш. Ашагъыдаки сѣзлерни дефтеринъизге кочюринъиз. Эджаларгъа болип авуштырмакъ мумкюн олгъан сѣзлернинъ астыны бир сызыкънен, эджаларгъа болип авуштырмакъ догъру сайылмагъан сѣзлернинъ астыны эки сызыкънен сызынъыз.

Къарылгъач, топ, къаргъа, тай, турна, май, къатыкъ, сют, чай, язма, кузь, къыш, аякъ, аяз, къар, бир, учъ, эки, беш, докъуз, он, ун, бал, урба, иш, оджакъ, оракъ, от, сѣз, сыр, ёл, кунъ, сонъ, баш, къаш, сач.

81-джи иш. Ашагъыдаки сѣзлерни дефтеринъизге кочюринъиз. Сатырдан авуштырмакъ мумкюн олгъан сѣзлерни сызычыкъларнен эджаларгъа болюнъиз. Эджаларгъа болюнип авуштырымасы догъру сайылмагъан сойларынынъ астыны сызынъыз.

Колхоз, совхоз, ода, оджакъ, пычакъ, пычкы, оракъ, аякъ, аяз, сыгъыр, бузав, элек, барабан, отуз, уджуз, отъмек, оюн, чалгъы, сарма, саран, сары, саз, маджар.

82-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерде айырылып косътерильген сѣзлерни окъуп бакъынъыз. Оларны дефтеринъизге эджаларгъа болип кочюринъиз. Бир сатырдан экинджи сатыргъа авуштырмакъ мумкюн олмагъан эджанынъ астыны сызынъыз.

Фахрие мектепке кетти. **Къадрие** явлыкъ нагъышлады. **Уркъие** чѣльге кетти. **Наджие** ресим япа. **Нурие** трактористлер курсунда окъуй.

83-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Бир эджалы сѣзлернинъ астыны сызынъыз.

Яз кельди. Чѣль ешерди. Гуллер ачты. Мен бир китап алдым. Бир къолда беш, эки къолда он пармакъ бар. Чанъ къакъылды. Дерс башлады. Балалар топ ойнайлар.

84-джи иш. Бир сатырдан экинджи сатыргъа авуштырмакъ мумкюн олгъан сѣзлерни эджаларгъа болюнъиз. Бир эджалы сѣзлернинъ астыны сызынъыз.

Багъча, баш, бостан, багъ, балабан, бал, къарпыз, къар, къабакъ, къаз, къабан, топ,

тобан, ер, топракъ, тоз, япракъ, яз, къа-
лай, малай, мал, тал, бур, гонъ, бодене, та-
ракъ, табан, тобан.

85-джи иш. Башта бир, сонъ эки, сонъ учъ, сонъ дёрт,
сонъ беш эджалы сёзлерни дефтеринъизге кочюринъиз.

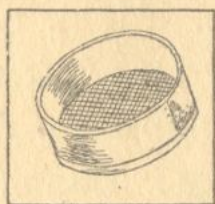
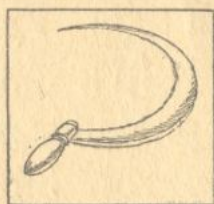
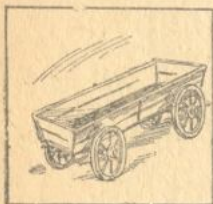
Базар, кооператив, къазан, таракъ, та-
ван, йымырта, къапы, пенджере, балта, ма-
шинистка, трактористка, автомобиль, шо-
фер, бал, ыргъат, йип, банка, къар, тавукъ,
тар, баш, таш.

86-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Яз, язы, тазе, ёл, сокъур, узун, къыскъа,
тар, кенъ, индже, къалын, юксек, кобелек
тёгерек, къатлама, ёргъан, ястыкъ, тёшек,
аэроплан, стахановджылар, ударница.

§ 5. Сес.

87-джи иш. Ашагъыдаки ресимлерге бакъып олар-
нынъ не экенини айтынъыз. Эр бир ресимнинъ ады къач
эджада айтылгъаныны сайынъыз.

88-джи иш. А ра ба, о ракъ, э лек, и не, у лакъ, ы зан
сёзлерини дефтеринъизге кочюрп язынъыз. Оларны сы-
зычыкъларнен эджаларгъа айырынъыз.

Иш орьнеги: *а-ра-ба*

Кене шу сёзлернинъ биринджи эджаларыны дефте-
ринъизге кочюрп язынъыз. Кочюрп язгъан эджалары-
нъызнынъ эр бирини айры окъуп бакъынъыз.

А-, О-, И-, У-, Ы-ларны даа парчаларгъа больмек мум-
кюнми?

Кене шу 88-джи иште берильген сёзлернинъ экинджи
эджаларыны язып алынъыз. А-ра-ба сёзюндеки—*ра* эджа-
сыны даа больмек мумкюнми? *ра- ве -ба* эджаларында
бири-бирине ошагъан ве ошамагъан не—бар?

89 джы иш. Ашагъыдаки сёзлерде текрарланып кель-
ген бир сойда сеслерни тапынъыз. Оларнынъ эр бир
чешитини айры сатыргъа язып алынъыз.

Аран, эрик, урба, ыргъат, йипек, омуз,
эгер, армут, ызан, къозу, курек, ава, мейва,
узакъ, оракъ, ат, Эмине, балыкъ.

Иш орьнеги: *а а а а*

р р р

90-джы иш. Б, а, л, ы, къ сеслерини бири-бирине
къошып язынъыз. Ч, а, м, а, ш, ы, р сеслерини де бири-би-
рине къошунъыз. Оларны къошкъан сонъ насыл сёзлер
мейдангъа кельди?

Сёзлер сеслерден мейдангъа келирлер.

91-джи иш. Ашагъыдаки сеслерни бири-бирине къошып олардан сѣзлер япынъыз.

ф, а, б, р, и, к, а	д, е, м, и, р
ч, е, ч, е, к	о, м, у, з
б, о, с, т, а, н	э, л, е, к, ч, и
б, у, з, а, в	с, ы, гъ, ы, р.

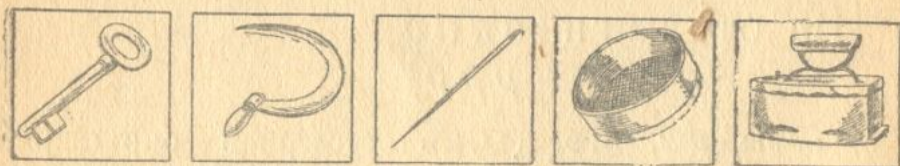
Иш орьнеги: *фабрика*

92-джи иш. Сызычыкълар арасындаки арифлерни бирлештирип олардан сѣзлер япынъыз. Олардан къачынджысы китап, къачынджысы мектеп, къачынджысы къарындаш, кой, бала олып чыкъкъаныны айтынъыз.

// 1. къ, ы, а, н, д, а, ш, р// 2. а, л, б, а// 3. п, т, е, к, м, е// 4. т, и, к, а, п// 5. й, о, к//

§ 6. Сес ве ариф.

93-джи иш. Ашагъыдаки ресимлернинъ не экенини айтынъыз. Эр бир ресимнинъ адыны айткъанда, башта насыл сес эшитиле? Башта эшитильген сесни язып косьтеринъиз.

Сеслер арифлернен косьтерилир.

94-джи иш. Ашагъыдаки сѣзлернинъ баш арифлерини дефтеринъизге кочюринъиз. Оларны бири-бири артындан сатыргъа тизинъиз.

Агъач, огюз, электрик, Иван, узакъ, ышанч, ёкъуш, емиш, языджы, юзюм.

95-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Армут, оглюк, эль, ильмек, урлукъ, ыргъат, ёлджу, елькен, ягъмур, юзьбез.

96-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Балыкъ, вагон, гогерджин, гъайып, дефтер, журнал, Зоре, йыл, копек, къой, лаф, мал, Нариман, папий, памукъ, селе, тарелка, Фадиме, хаста, центнер, чайник, джезбе, шар, щётка.

97-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине керек олгъан арифлерни язынъыз.

Меним къ...рдашым мектепте окъуй. Биз с...петнен алма ташыдыкъ. Бабам к...лхозда чалыша. Балалар к...ногъа кетелер. Агъам агъачны б...ргъунен тешти. Сычанлар тыс...рдашалар.

Нокъталар ерине языладжакъ арифлер:
а, ы, е, у, и, о.

98-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Мен ара...анен шеэрге бардым. Бала тюкяндан ше...ер алды. Амет ёлдан бир у...ун таякъ тапты. Бабай йи...ини алып одун кетирмеге кетти. Ба...ачыкъ азбарда ойнай. Бугунъ ава су...укъ.

Нокъталар ерине языладжакъ арифлер:
б, в, к, п, л, з.

99-дҗи иш. Ашагъыдаки икячикни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине керек олгъан арифлерни язынъыз.

Колхознынъ къойлары.

Бизим к...йнинъ янында чѣль бар. Анда кол...ознынъ къойлары отлай. Оларны бир къартба...ай бакъа. Къартбабай ...авал чала, ...ойлар ашаналар. Акъбаш о...арнынъ янында джуре. Четке чыкъкъан къо...ларны тапа. Оларны сю...юге къайтара.

Нокъталар ерине языладжакъ арифлер:
х, о, кѣ, б, л, й, р.

100-дҗи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Бир кунъ биз денъизге ...ардыкъ. Денъи...пек ...алгъалы эди. Мен къармакънынъ йипини къол...ма сардым, оны сувгъа аттым. Оны бир шей силькмеге башла...ы. Мен ...армакъны ...увдан чыкъардым. Къар...акъкъа бир ...алычыкъ илишкен эди.

Нокъталар ерине языладжакъ арифлер:
з, б, у, д, с, кѣ, м.

101-дҗи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Арифлерни къошып сѣзлер япынъыз. Оларны нокъталар ерине язынъыз.

Балалар къармакънен ... туттылар (не?).

Биз стаканнен ... ичтик (не?).

Къардашым чапанен ... къазды (не?).

Мен къопкъагъа ... толдурдым (не?).

б, л, а, ы, кѣ ч, й, а е, р у, с, в

102-дҗи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине керек олгъан арифлерни язынъыз. Къошкъан арифлеринъизнинъ астыны сызынъыз.

Хаста аптек...дан илядж алды. Бизим эвимизнинъ янында дѣгме фабрик...сы бар. Колхозниклер „Правда“ газет... сыны окъуйлар. Мен анкет... толдурдым.

103-дҗи иш. Ашагъыдаки сѣзлернинъ етишмеген арифлерини толдурынъыз.

газет ...

фабрик ...

анкет ...

аптек ...

104-дҗи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине сѣзлер язынъыз.

... илядж саталар. Комсомолгъа киргенде ... толдуралар. ... ишчилер чалыша. Биз дивар ... чыкъарамыз.

Нокъталар ерине языладжакъ сѣзлер:
газетасы, аптекада, фабрикада, анкета.

105-дҗи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтери-
нъизге кочюрип темиз ве дюльбер язынъыз.

Баба газета окъуй. Ана аптекадан илядж кетирди. Агъам анкета толдура. Бала фабриканынъ ресмини япа.

106-дҗы иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтери-
нъизге кочуринъиз. Нокъталарнынъ ерини сёзлернен тол-
дурынъыз.

Биз багъчадан ... джыйдыкъ. Анам ун эле-
мек ичюн ... алды. Шеэрнинъ устюнде ...
уча. Бирге бир даа къошсакъ, ... олур.

Нокъталар ерине языладжакъ сёзлер:
эки, элек, эрик, аэроплан,

107-дҗи иш. Ашагъыдаки икяечикни окъунъыз ве
э сеси олгъан сёзлерни язып алынъыз.

Аэроплан.

Саба эрте бир чокъ гурюльтилер эши-
тильди. Биз эпимиз азбаргъа чыкътыкъ.
Бакъамыз, шеэр устюнде учъ аэроплан уча.

Серт ель эсе. Олар эп юкъары котериле.
Бизим аэропланларымыз ельден къоркъ-
майлар.

108-дҗи иш. Ашагъыдаки джумлелерден э арфи
олгъан сёзлерни язып алынъыз ве э арфининъ астыны
сызынъыз.

Эки сыныфта элли бала окъуй. Бу эв
пек яхшыдыр. Бабам хасаптан эт алды.
Агъам эски урбаларыны кийип ишке кетти.
Койнинъ этрафында колхоз багъчалары
бар. Эсма мектепке бара.

109-дҗы иш. Ашагъыдаки икяечиктен о арфи олгъан
сёзлерни язып алынъыз. О арфининъ астыны сызынъыз.

К у м е с.

Акъшам олса, тавукълар кумеске кирелер.
Саба орталыкъ ярыкълана. Хораз къычыра.
Кумеснинъ къапысыны ачалар. Тавукълар
куместен чыкъып озенге кетелер. Олар сув
ичкен сонъ чешит якъларгъа даркъайлар.

110-дҗы иш. Ашагъыдаки джумлелерден Ё арфи
олгъан сёзлерни язып алынъыз, Ё арфининъ астыны сы-
зынъыз.

Меним агъам дёртюджи сыныфны би-
тирди. Биз байыр тёпесине чыкътыкъ. Ан-
дан бир тегерек таш юварлаттыкъ. Колхоз-
никлер чёльден къайталар. Амет топлашувда
сёз айтты.

111-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине о, ё арифлеринден келишкен союны язынъыз.

Амет топлашувда с... з айтты. Мен Аметке резинаны с...з дедим. Азбарда ч...къ адам бар эди. Асан манъа тизлеринъ устюне ч...к деди. Анам Османгъа д...н алды. Балыкъчылар къайыкъны кочюрген адамгъа тез ялыгъа д...н дедилер.

112-джи иш. Ашагъыдаки икяечикни окъунъыз. Нокъталы сёзлерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине о, ё арифлеринден келишкен союны язынъыз.

Ч ё л ь д е.

Биз къардашымнен ч...льге бардыкъ. Анда къойлар ч...къ эди. Къардашым къ...зучыкъларгъа догъру чапты. О, ерге йыкъылды. Аячыгъы къанады. Мен явлыгъымнынъ тикишини с...ктим ве кенарларыны йыртып ...нынъ аягъыны багъладым.

113-джи иш. Ашагъыдаки икяечиктен у арфи олгъан сёзлерни язып алынъыз. У арфининъ астыны сызынъыз.

Къышнынъ сонъу.

Къышнынъ сонъу кельди. Кунеш булутлар артындан чыкъты. Авалар къызмагъа башлады. Еллер увулдап эсмейлер. Озенлер бузлардан темизленди.

114-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерден ю арфи олгъан сёзлерни язып алынъыз. Ю арфининъ астыны сызынъыз.

Бизим азбарымыз тюз ве мейдандыр. Анда тюрлю чёчеклер бар. Мен олардан энъ дюльбер союны къопардым. Онынъ туюсю сют киби беяз эди.

115-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине у, ю арифлеринден келишкен союны язынъыз.

Мен т...кяндан т...з алдым.

Биз т...з ёлдан кетемиз.

Сен арабадан т...ш!

Айше ресим япмакъ ичюн т...кяндан т...ш алды.

Колхознынъ сыгъырлары чокъ с...т берелер.

Бизим койде с...д олды.

116-джи иш. Ашагъыдаки икяечикни окъунъыз. Нокъталы сёзлерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине у, ю арифлеринден келишкен союны язынъыз.

Тютюн фидеси.

Кубрени элеп парниклерге къоялар. Парниклернинъ ичини яхшы этип т...злейлер.

Сонъ ...рлукъ сепелер. Урл...кънынъ устюн-
ден бираз кубре даа сепелер. Парниклерни
фискинен с...варалар. Оларнынъ уст...ни
джамлы рамкаларнен къапайлар. К...неш
джамны къыздыра. Т...тюн фидечиклери
кор...нмеге башлайлар.

Оларнынъ озеклери с...т киби, япракъ-
лары ем-ешилъ олып кор...не.

117-джи иш. Ашагъыдаки икяечиктен о арфи олгъан
сёзлерни язып алынъыз. О арфининъ астыны сызынъыз.

П а п и й л е р .

Бизим койден озен кече. Язда онынъ
суву эксиле. Ичинде гольчиклер асыл ола.
Папийлер бу гольчиклерде ойнашалар. Олар
башларыны гольнинъ астына далдыралар.
Андан бир шейлер тапып ашайлар. Тойгъан
сонъ кунешке чыкъып къызыналар.

118-джи иш. Ашагъыдаки икяечиктен у арфи олгъан
сёзлерни язып алынъыз. У арфининъ астыны сызынъыз.

Колхоз клубунда.

Колхозниклер клубгъа топланды. Бугунъ
анда топлашув бар. Ударниклерни мукафат-
ладылар. Бабам колхозда энъ намлы удар-
никтир.

119-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге
кочюринъиз. Нокъталар ерине о, у арифлеринден ке-
лишкен союны язынъыз.

Ёлларда т...з чокъ.

Анам тюкяндан т...з алды.

Биз тахтада эсап чезмек ичюн тюкяндан
б...р алдыкъ. Сен йипни яхшы б...р.

Яз битти, к...зь кельди.

К...зь агъырсындан сакът олмакъ керек.

120-джи иш. Ашагъыдаки икяечикни окъунъыз. Нокъ-
талы сёзлерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар
ерине о, у арифлеринден келишкен союны язынъыз.

Б а а р ь .

Баарь кельсе, ...зенлер шувулдай. К...неш
къыздыра. ...тлар ешере. Орталыкъ шенъ-
лене. Чёльде къоз... чыкълар мелей. Азбарда
балалар ...йнай. Кокте т...рналар къычкъыр-
шалар. ...закътан тюрлю къ...шчыкъларнынъ
сеслери эшитиле.

121-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтери-
нъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине керек олгъан ариф-
лерни язынъыз.

Т...невин топлашув олды. С...ндюс топ-
лаш...вда с...з айтты. Онынъ с...зюни эр кес
динъледи. С...ндюс дерслерини яхшы биле.
О дерстен с...нъ ...рбаларыны кие. Т...тюн
тизмеге бара. Б...ш вакъыт олса, ...йнамагъа
кете.

Нокъталар ерине языладжакъ арифлер:
о, у, ё, ю.

122-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерден ы арфи олгъан сёзлерни язып алынъыз ве ы арфининъ астыны сызынъыз.

Бу йыл колхозда яхшы берекет бар.

Къызчыкъ къокъланен ойнай.

Мышычыкъ сычаннынъ тысырдысыны эшитти.

Сыгъырлар чёльде джурелер.

123-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерден и арфи олгъан сёзлерни язып алынъыз ве и арфининъ астыны сызынъыз, нокъталар ерине де керек арифни къоюнъыз.

Биз к...таптан б...льги аламыз.

Бизим сыныфта й...гирми беш бала бар.

Кирп... бюджетлерни ашай.

Балалар к...рпи акъкъында ...кяе окъуйлар.

124-джи иш. Ашагъыдаки икяечикни дефтеринъизге кочюринъыз. Нокъталар ерине ы, и арифлеринден келишкен союны язынъыз.

Амет бабасындан из...н алып дагъгъа кетти. О анда бир т...льки къобасы коръди. Къобаны копег...не де косътерди. Сарман къулакъларыны т...кледи, ыр...лдады, авлады. Лякин айнеджи т...льки теренге п...скъан эди. Сарман оны къобасындан чыкътарып оламад...

§ 7. Базы арифлернинъ язылышы ве айтылышы.

125-джи иш. Ашагъыдаки чифт-чифт язылгъан сёзлерни окъуп бакъынъыз. Сёзлерде айрылып косътерильген арифлернинъ айтылышынен язылышы арасындаки фаркъкъа дикъкъат этинъиз. Бу бир сойда язылгъан арифлер эки сёзде де бир тюрю айтыламы?

клуб—клубу

лозунг—лозунгы

завод—заводы

коллектив—коллективи

126-джы иш. Ашагъыдаки джумлелернинъ эписини окъуп чыкъынъыз. Айырылгъан арифлери бир сойда олгъан сёзлерни чифт-чифт язынъыз. Бир сойдаки арифлернинъ астыны сызынъыз. Оларнынъ насыл айтылгъанларыны тенъештирип бакъынъыз.

Бизим койде клуб бар. О, колхознынъ клубудыр. Оджа доклад япты. Онынъ докладыны бегендилер. Кооператив эрте ачылды. Бизим кооперативимизде яхшы маллар бар. Азбарда бир араба къарпыз бар. Бизим ернинъ къарпызы татлы ола.

Иш орьнеги: *дрог—дрогу.*

127-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъыз. Нокъталар ерине керек олгъан арифлерни язынъыз.

Денъизде юк пароходы бар. О парохо...пек буюктир. Топлашувда колхоз председателининъ доклады олды. О яхшы докла...

япты. Бизим колхознынъ къарпызы чокъ-
тыр. Биз къарпы... алдыкъ.

128-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Бизге къомшу совхознынъ директоры
кельди. Биз онынънен бирликте к...лхоз
председателине бардыкъ. Бу йыл колхозда
яхшы дохо... бар. Багъчада сувны м...торнен
чекелер. К...мсомоллар раатлыкъ вакътында
газета окъуйлар. Бизде ишси... отурмакъ
айып сайыла.

Сёзлердеки арифлер эшитильген сеслерге эр
заман уймазлар. Бойле сёзлернинъ насыл языл-
гъаныны хатырда тутмакъ керек.

129-джы иш. Ашагъыдаки парчаны дефтеринъизге
кочюринъиз. Нокъталар ерине б, в, д арифлеринден кел-
лишкен союны язынъыз.

Бизим отря... Ленинградгъа барды. Ленин-
гра... буюк ве дюльбер шеэрдир. Анда
заво... ве фабрикалар чокътыр. Фабрика
ве заво...ларнынъ пек яхшы клу...лары ве
китапханелери бар.

Отря...ымыз Ленинграддан июль бирде
къайтты. О къайткъан сонъ, вожатыйимиз
Алие докл... япты.

130-джы иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтери-
нъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине б, в, д, о ариф-
леринден келишкен союны язынъыз.

...тряднынъ командири к...манда берди.
Къызыл аскерлер похо...гъа кеттилер. Му-
рато... клу...да чалыша. Халиле... китап
окъуй.

131-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтери-
нъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине керек олгъан ариф-
лерни язынъыз.

К...мсомоллар пи...нерлерге ярдым этелер.
Асанов к...лхозда бригадир олып чалыша.
Биз а...томобильге отурып кеттик. Парохо...
токътады. Клу... чечеклернен донатылды.
Балалар лозун... яздылар. Алиев арабанен
къарпы... ташый.

132-джи иш. Ашагъыдаки парчачыкъны дефтеринъизге
кочюруп догъру ве темиз язынъыз.

Бизим койде комсомол ве пионер тешки-
лятлары бар. Бир кунъ олар заводгъа экс-
курсия тешкилятландырдылар. Экскурсия-
гъа колхозниклер де иштирак эттилер. Биз
заводгъа баргъанда, завод клубу лозунглар
ве чечеклернен яраштырылгъан эди. Клуб-
да доклад олды. Докладны заводнынъ ди-
ректоры япты. Биз оны буюк меракънен
динъледик.

133-джи иш. Чифт-чифт язылгъан сѣзлерни бири-бири артындан айтып бакъынъыз. Олардан ангисининъ сонъу зияде созулып айтыла?

1. Али	эки	сельби	сепетчи
2. малий	кий	бий	чий

Сѣзлернинъ сонъларында я да орталарында олгъан и сеси зияде созулып айтылса, ондан сонъ бир й арфи язылып.

134-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Сонъларында я да орталарында й сеси олгъан сѣзлернинъ астыны сызынъыз.

Аранда метий бар. Бабам папий алды. Бебий агълай. Къартий юкълай. Анам мий къызартты. Сийрек басмадан кольмек тиктилер.

135-джи иш. Ашагъыдаки сѣзлерни дефтеринъизге кочюринъиз. Сонъларына керек олгъан арифни язынъыз.

би..., ки..., ми..., беби..., мети..., папи..., мали..., чи..., ти..., къарти...

136-джы иш. Ашагъыдаки сѣзлерни дефтеринъизге кочюринъиз. Олардан ангисининъ сонъуна й арфи язмакъ керек. Буны тапынъыз ве сонъуна й арфини язынъыз.

Эски, ки, Али, мали, папи, эки, беби, къарти, эчки, элекчи, чи.

137-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине керек олгъан арифни язынъыз.

Тизем си... рек басмадан кольмек тикти. Алмаларны чи... джыйманъыз. Биз мети...ге сув толдурдыкъ. Къарти... таякънен джуре.

138-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни кочюрп темиз язынъыз.

Папий сувда ялдай. Бий къобасында яшай. Малий от ашай. Къартий кольмек кийди. Бебий пек агълай. Къартий ун элей. Доктор мий хасталыгъыны яхшы этти.

§ 8. Инджертов ишарети (ь).

139-джы иш. Чифт-чифт язылгъан сѣзлерни бири-бири артындан окъуп бакъынъыз. Оларнынъ айтылышлары арасында фаркъ бармы? Ангисининъ сонъу индже, ангисининъ сонъу къалын айтыла? Бу сѣзлернинъ маналарында фаркъ бармы?

Бур	ор	оп	къоз
бурь	орь	опь	козь

140-джы иш. Сонъларында инджертов ишарети олгъан сѣзлерни дефтеринъизге кочюринъиз.

Бугунъ ава пек гузель. Оджа балаларгъа суаль бере. Мен мисаль язып алдым. Алиме къардашына гуль кетирди. Бабам базардан учь кило алма алды.

141-джи иш. Ай адларыны дефтеринъизге кочюринъиз. Башта сонъларында инджертюв ишарети олгъанларыны, сонъ инджертюв ишарети олмагъанларыны язынъыз.

Январь, февраль, март, апрель, май, июнь, июль, август, сентябрь, октябрь, ноябрь, декабрь.

142-джи иш. Ашагъыдаки шеэр адларыны окъунъыз. Сонъларында инджертюв ишарети олгъан сойларыны дефтеринъизге кочюринъиз.

Ленинград, Москва, Судакъ, Симферополь, Евпатория, Джанкой, Севастополь, Ялта, Феодосия, Багъчасарай, Мариуполь, Одесса, Баку, Ростов, Керчь.

143-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Инджертюв ишаретлерининъ астыны сызынъыз.

Колхоз автомобиль алгъан. Кооперативге мебель кельген. Чёль ешерген. Багъчада гуль ачкъан. Апрель бааръ айыдыр. Июль йылнынъ единджи айыдыр. Селлерден голь мейдангъа келе.

Сёзнинъ ве эджанынъ сонъундаки л сеси индже айтылса, ондан сонъ инджертюв (ь) ишарети язылып.

Меселя: гуль, голь, тель, тиль-ки.

144-джи иш. Нокъталар ерине инджертюв ишарети къойып дефтеринъизге кочюринъиз.

Бел..., тел..., тил..., эл..., ил..., ел..., чёл..., гул..., гол..., кул..., гузел..., мисал..., суал...

145-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине иш орьнегинде косътерильгени киби, сёзлерни денъиштирип язынъыз.

Иш орьнеги: Голю—голь

голю—...	тели—...
чёлю—...	ели—...
кулю—...	сели—...
бели—...	тили—...

146-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Ичинде эки л янаша кельген сёзлернинъ астларыны сызынъыз.

Али тахтагъа мисаллер яза. Балалар суаллерге джевап язалар. Селлерден голлер мейдангъа келе. Багъчада къызыл гуллер ачкъан.

147-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине иш орьнегинде косътерильгени киби, сёзлерни денъиштирип язынъыз.

Иш орьнеги: Гуль—гуллер

гуль—	бель...
голь—...	тель...
куль—...	тиль...
чёль—...	тёль...
ель—...	сель...

148-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине иш орънегинде косьтерильгени киби, сёзлерни денъиштирип язынъыз.

Иш орънеги: *Мисаллер—мисаль*

мисаллер—...	эллер—...
суаллер—...	иллер—...
селлер—...	теллер—...
автомобиллер—...	чёллер—...
гузеллер—...	портфеллер—...

149-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни окъунъыз. Сонъларына инджертиов ишарети кьоюлмасы керек олгъан сёзлерни дефтеринъизге язып алынъыз.

Багъчада гуллер ачты. Мен аптеме гул... багъышладым. Чёллер ешерди. Чёл... ичинде айванлар отлайлар. Бульбуллер отюшелер. Терекке бульбул ... къонды. Гаражда автомобиллер бар. Автомобил ... Ялтагъа кете. Тюкянгъа портфеллер кельди. Мен бир портфел... алдым.

ЭКИНДЖИ СЫНЫФ.

§ 1. Биринджи сыныфта кечильгенлерни текрарлав.

1-джи иш. Ашагъыдаки икячички окъунъыз. Эр бир джумледе ким акъкъында сёз кеткенини анълатынъыз. Икячички дефтеринъизге кочюринъиз. Айырылгъан сёзлернинъ устюне келишикли суаллер язынъыз.

ким?

Иш орънеги: Бабам колхозда чалыша.

Бизим къоранта.

Бабам колхозда чалыша. Анам тикиш тике. Мен мектепте окъуйым. Къардашым бала багъчасына къатнай. Къартбабам колхознынъ багъчасыны бакъа. Къартанам бизге аш пишире.

2-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Али китап окъуй. Алиме язы яза. Вели ресим япа. Кериме дерсини азырлай. Рустем аркъадашына кетти.

Надире юзьбез нагъышлай. Абдулла киногъа кетти. Бабам мангъа дефтер кетирди. Къардашым топ ойнай.

3-джи иш. Озюнъиз тюшюнип эки дане учер сёзлю, эки дане дёртер сёзлю джумле айтынъыз. Оларны дефтеринъизге язынъыз. Эр джумленинъ сонъуна нокъта кьоюнъыз. Нокътадан сонъ буюк арифнен башлап язынъыз.

4-джи иш. Окъув китабынъыздан эки сёзлю, учь сёзлю, дёрт сёзлю, беш сёзлю джумлелер тапып дефтеринъизге кочюринъиз. Бу джумлелерде ким акъкъында, не акъкъында сёз кеткенини анълатынъыз. Ким? не? суаллерине джевап олгъан сёзлернинъ астларыны сызынъыз.

ринъиз. Не япа? не япалар? суаллерине джевап олгъан сѣзлернинъ астыны сызынъыз.

Иш орьнеги: *Селим мектюп яза. Балалар ойнашалар.*

Дайым ер къаза. Ишчилер эв япалар. Балалар патефон чалалар. Ава къардашына явлыкъ нагъышлай. Мемет сув иче.

6-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Айырылып косътерильген сѣзлернинъ устуне келишикли суаллер язынъыз.

Джемиле дивар газетасына макъале яза. Балалар сыныфны яраштыралар. Кузьде къушлар сыджакъ тарафларгъа кетелер. Бизим лѣтчиклеримиз полюстен кечип Америкагъа баралар.

7-джи иш. Сонъларында нокъталар олгъан сѣзлерни манагъа коре денъиштирип язынъыз.

Оджа сыныф... кирди. О, балалар... суаллер берди. Балалар оджанынъ суаллери... динъледилер. Сонъ бу суаллер... джеваплар бердилер. Оджа балалар... джевапларыны бегенди. О, балалар... макътады. Чанъ къакъылды. Балалар сыныф... чыкътылар.

8-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Биз... колхознынъ багъчасы чокъ. Сизинъ колхоз... къойлары чѣльде джуре. Бизим колхознынъ машина... юк ташый. Клуб... топлау оладжакъ. Колхозда бала багъча... ачылды. Анда балалар... яхшы бакъалар.

9-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Ад ве фамилияларны буюк арифнен башлап язынъыз. Джумлелернинъ сонъуна нокъта къоюнъыз.

эминне керимова шеэрде окъуй джемиле асанова колхозда ударницадыр алим акимов трактористтир зоре джелилова бала багъчасында чалыша алиме османова юсуф османовнынъ къардашыдыр.

10-джи иш. Шеэр, кой, фабрика, завод, колхоз адларыны буюк арифнен башлап язынъыз.

Биз симферополь шеэриндеки „серп и молот“ адындаки заводгъа бардыкъ. Октябрь байрамында бизге „къызыл йылдыз“ колхозындан мусафирлер кельдилер. Меним агъам киев шеэринде окъуй. Айшенинъ бабасы „треугольник“ адындаки фабрикада чалыша.

11-джи иш. Озен, денъиз адларыны буюк арифнен башлап язынъыз.

Кърымда бельбек, салгъыр, алма адында озенлер бардыр. Севастополь шеэри къара денъиз кенарындадыр. каспий денъизининъ ялысында Баку шеэри бардыр. Ленинграднынъ якъынында балтыкъ денъизи бардыр. москва озени Москва шеэрининъ ортасындан кече.

12-джи иш. Озюнъиз тюшюнип, копек, ат, сыгъыр адлары айтынъыз. Оларны дефтерлеринъизге буюк арифнен башлап язынъыз.

13-джи иш. Ашагъыдаки сѣзлерни дефтеринъизге эджаларгъа болип язынъыз. Эджаларны сызычыкъларнен айырынъыз.

Табан, тобан, сабан, сабун, бодене, гогерджин, къарылгъач, колхозниклер, фабрикалар, пенджерелер, машинистлер, машина, автомобиль, пароход, паровоз, самолѣт.

14-джи иш. Ашагъыдаки сѣзлерни дефтеринъизге эджаларгъа болип кочюринъиз. Эджаларгъа болюнмеген сойларынынъ астыны сызынъыз.

Къашкъыр, къой, къозу, таз, къара, къар, тоз, завод, бал, мал, айван, сыгъыр, ат, тай, бузав, эчки, арман, терек, къаз, тавукъ, пенджере, копек, мышыкъ, сычан, таякъ.

15-джи иш. Дефтеринъизге кочюринъиз. Эки эджалы олса да, болюнип авуштырылмасы догъру сайылмагъан сѣзлернинъ астыны сызынъыз. Болюнип авуштырылмасы догъру сайылгъан сойларыны сызычыкъларнен эджаларгъа айырынъыз.

Ана, бала, оджа, ода, маша, осал, улакъ, отар, сарай, ахыр, азбар, аран, агъач, китап, Аким, Адиль, Азиз, Абит, элек, демир, Эдем, ада, ала, атеш, акъшам, аякъ.

16-джи иш. Болюнип авуштырылмасы догъру сайылмагъан эки эджалы сѣзлерни озюнъиз тюшюнип айтынъыз.

17-джи иш. Биринджи эджалары болюнип авуштырылмасы догъру сайылмагъан бир къач эджалы сѣзлерни иш орьнегинде косътерильгени киби болип язынъыз.

Иш орьнеги: *Ади—ле, Аджи—ре.*

Адиле, Аджире, араба, арабаджы, оракъ, улакъ, инелер, агъач, элеклер, эчкилер, одунлар, аранлар, аралыкъ, ахырлар, оджалар, аналар, одалар, адамар, адамлар.

18-джи иш. Сонъки эджаларыны бир сатырдан экинджи сатыргъа авуштырмакъ догъру сайылмагъан сѣзлерни иш орьнегинде косътерильгени киби болип язынъыз.

Иш орьнеги: *Фахрие —фах-рие.*

Фахрие, Къадрие, Бедрие, Уркъие, Усние, Ильмие, Шевкъие, Лутфие, Кешфие, Адлие, Эльфие, Наджие, Садрие, Евпатория, Мария, Нурие, революция, лаборатория, экскурсия, эпидемия, Испания.

19-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине инджертюв ишарети къоюнъыз.

Чѣл... ешерди. Сел... акъты. Алиме дюл... бер яза. Бугун... ава гузел... Ул... кер машинисткалыкъ курсуны битирди. Феврал... къышнынъ учюнджи айыдыр. Багъчада бул... булъ оте. Симферопол... нен Севастопол... арасында машина ве поезд къатнай.

20-джи иш. Айырылып косътерильген сѣзлерни дефтеринъизге кочюринъиз. Оларны иш орьнегиндеки киби денъиштирип язынъыз.

Иш орьнеги: *Чѣль ешерди—чѣллер ешерди.*

Чѣль ешерди. Сель акъты. Гуль ачылды. Бульбуль оте. Ягъмурдан сонъ голь мейдангъа келе. Баба баласына суаль берди. Биз колхозгъа автомобильнен кельдик.

21-джи иш. Сонъларында инджертюв ишарети олгъан ай адлары тюшюнип дефтеринъизге язынъыз.

22-джи иш. Сонъларында инджертюв ишарети олгъан сѣзлер айтынъыз. Оларны дефтеринъизге язынъыз.

23-джи иш. Орталарында инджертюв ишарети олгъан сѣзлер айтынъыз. Оларны да дефтеринъизге язынъыз.

§ 2. Суаль джумлеси.

24-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни окъуп бакъынъыз. Оларда бир шей акъкъында икье этилеми, ъкъса сорааламы?

Акъшам къайда эдинъиз? Сиз акъшам киногъа бардынъызмы? Насыл картина корьдинъиз? Картинаны бегендинъизми? Сен язда киногъа чокъ бардынъмы?

25-джи иш. Ашагъыдаки сорав анълаткъан джумлелерни багъырып окъунъыз. Оларнынъ сонъунда сес алчаламы, ъкъса юкселеми?

Сизнинъ къорантанъызда къач джан бар? Бабанъ къайда чалыша? Сен къачынды сыныфта окъуйсынъ? Сынфынъызда къач бала бар? Дерске саат къачта башлайсынъыз?

26-джи иш. Ашагъыдаки сорав анълаткъан джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Оларны багъырып окъунъыз ве насыл сеснен айтылгъанларыны анълатынъыз.

Ашкъа отургъанда къолларынъызны джувасынъызмы? Оданъны аваландырасынъмы? Сен саба эрте турасынъмы? Тишлеринъни эр кунъ джувасынъмы? О, акъшам саат къачта ята? О, мектепке не заман кирди?

Сорагъанда сес котерилир.

27-джи иш. Башта сол тарафтаки, сонъ сагъ тарафтаки джумлелерни окъуп бакъынъыз. Олардан ангилери сорав, ангилери джевап анълата? Сорав анълаткъан джумлелернинъ сонъларында насыл ишарет олгъанына дикъкъат этинъиз.

1) Али эвдеми?	1) Али эвде.
2) О не япа?	2) О дерсини азырлай.
3) Сонъ не япаджакъ?	3) Сонъ мектепке бараджакъ.
4) Мектепте не бар?	4) Мектепте пионер топлашувы бар.

28-джи иш. Сагъ тарафтаки джевапларны окъунъыз. Бу джевапларнынъ суаллерини тюшюнип дефтеринъизге язынъыз. Сорав анълаткъан джумлелернинъ сонъуна суаль ишарети къоюнъыз.

Иш орьнеги: *Сиз къайда бардынъыз?*

Суаллер.	Джеваплар.
1)	1) Шеэрге.
2)	2) Бабамнен.
3)	3) Пальто алдыкъ.
4)	4) Манъа.
5)	5) Шеэрге машинанен бардыкъ.

Сорав анълаткъан джумлелерге суаль джумлеси дерлер. Суаль джумлесининъ сонъунда суаль ишарети (?) къоюлыр.

29-джи иш. Дефтеринъизнинъ саифесини ортадан болюнъыз. Сол тарафына анкетанынъ суаллерини, сагъ тарафына джевапларыны язынъыз.

А н к е т а.

1. Адынъ, фамилиянъ не?	1
2. Къач яшындасынъ?	2
3. Сен къачынды сыныфта окъуйсынъ	3

30-джи иш. Ашагъыдаки парчадан суаль джумлелерини сайлап дефтеринъизге кочюринъыз. Сонъларына суаль ишарети къоюнъыз. Эр джумлени буюк арифнен башлап язынъыз.

Биз шеэрге экскурсиягъа бараджакъмыз мектебинъизде къач сыныф бар колхозниклер памукъта чалышалар сизнинъ колхозынъыз памукъ сачамы сиз шеэрге бардынъызмы биз чёльге бардыкъ сиз къайда бардынъыз мен ресим япам.

31-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни суаль джумлесине чевирип язынъыз. Сонъларына да нокъта ерине суаль ишарети къоюнъыз.

Иш орьнеги: *Сенинъ агъанъ Къызыл ордугъа кетти. Сенинъ агъанъ Къызыл ордугъа кеттимми?*

Агъанъ Къызыл ордугъа кетти. Сен бригадир олып чалышасынъ. Алининъ къардашы бала багъчасына къатнай. Сизинъ совхозда тавукъ чокъ. Оларнынъ койлери янында голь бар. Балалар къызылчыкъ джыймагъа кетелер.

32-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Сенде яхшы китап бар. Къызлар денъизден къайтлар. Сен мектепте окъуйсынъ. Алиме Ялтада раатлана. Керим шахмат ойнамагъа биле. Осман кемане чала.

33-джи иш. Ашагъыдаки суаллерге толу джеваплар беринъиз. Джевап ичюн скобкалардаки сёзлерден файдаланынъыз.

Иш орьнеги: *Къызыл ордунынъ ёлбашчысы Клим Ефремович Ворошиловдыр.*

Къызыл ордунынъ ёлбашчысы.

Къызыл ордунынъ ёлбашчысы кимдир? (Клим Ефремович Ворошилов). Ворошилов аркъадаш къач яшында шахтада чалышмагъа башлагъан? (еди яшында). Кунъде

не кѡадар кѡазангѡан? (он капик). Сонъ не якѡан? (кулакѡа ыргѡат джурѡген, чобан олгѡан, заводѡа ишчи олгѡан). Не ичюн оны бир чокъ керелер кѡапаткѡанлар, сюрѡюн ѡткенлер? (ишчи сынфынынъ душманларынен курешкени ичюн). Буюк Октябрь социалист революциясында о не япты? (кѡызыл отрядларгѡа команда ѡтти).

34-джи иш. Берильген сѡзлерден файдаланып толу джеваплар азынѡыз.

Буюк Октябрь Социалист Революциясы.

Анги партия революцияда ѡлбашчылыкъ япты? О заман коммунист партиясына кимлер ѡлбашчылыкъ япа ѡдилер? Фабрика, заводлар, ѡнъ яхшы топракѡлар буюк пролетар революциясына кѡадар кимлернинъ кѡолунда ѡди? Шимди олар кимлернинъ кѡолундадыр?

(Коммунист партиясы. Ленин ве Сталин. Байларнынъ, помещиклернинъ. Ишчи ве колхозниклернинъ)

35-джи иш. Учъ суаль джумлеси ѡм оларнынъ джевапларыны озюнѡыз тюшюнип айтынѡыз. Дефтеринѡызге азынѡыз.

36-джи иш. Ашагѡыдаки икѡечикни окѡунѡыз. Ѳр джумлеге келишикли суаллер беринѡыз. Бу суаллерни дефтеринѡызге кочуринѡыз. Ѳр суальден сонъ икѡечикнинъ озюндеки джумлелерден файдаланып джеваплар азынѡыз.

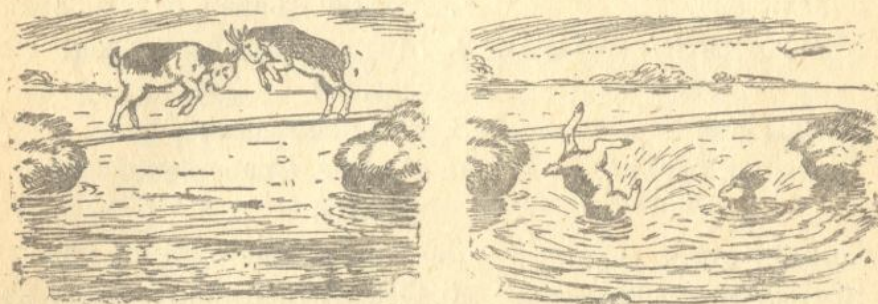
Аркѡадаш ярдымы.

Адиле хасталанды. Бир ай дерске келип оламады. Аркѡадашлары бу арада чокъ шей огрендилер. Адиле яхшы олды. Мектепке кельди. Балалар Адилеге ярдым ѡтеджек олдылар. Сыныфта ѡнъ яхшы окѡугѡан Керимнен Аметни онѡа багѡладылар. Адиле чалышты. Керимнен Амет онѡа ярдым ѡтилер. Адиле де аркѡадашларынынъ артындан ѡтишти.

37-джи иш. Юкѡарыдаки иш киби япынѡыз.

Ѳки ѡчки.

Озен устюнде тар копюрчик бар ѡди. Бу копюрде ѡки ѡчки бири-бирине кѡаршы кельдилер. Ѳкиси де бири-бирине ѡл бермеге истемедилер. Тюртюшмеге башладылар. Ѳкиси де озенге йыкѡылдылар.

38-джи иш. Юкѡарыдаки иш киби япынѡыз.

Акѡбаш.

Асаннынъ Акѡбаш адында копеги бар. Асаннынъ бабасы копекке тахтадан юва япты. Ичине тобан тѡшеди. Акѡбаш ювасында ята. Асан онѡа ѡтьмек, сув бере.

§ 3. Нида джумлеси.

39-джи иш. Ашагѡыдаки джумлелерни (лозунгларны) багѡырып окѡунѡыз. Джумлелернинъ насыл сеснен айтылгѡанына ве сонѡларында насыл ишарет олгѡанына дикѡкъѡат ѡтинѡыз. Оларны дефтеринѡызге кочурип азынѡыз.

Яшасын Сталин аркѡадаш!

Яшасын Кѡызыл ордунынъ ѡлбашчысы Ворошилов аркѡадаш!

Яшасын бизим енъильмез Къызыл ордурыз!
Яшасын бутюн дюнья революциясы!

40-джы иш. Сол ве сагъ тарафта олгъан мисаллерни окъуп бири-биринен тенъештиринъыз. Анги тарафтаки джумлелерни къуветли дуйгъунен окъуйсыз? Къуветли дуйгъунен окъулгъан джумлелернинъ сонъларында насыл ишарет бар?

1. Гузель ава.	1. Ах, не къадар гузель ава!
2. Мында джан сикъысы.	2. Мында недайын джан сикъысы!
3. Дамлы аш.	3. Недайын дамы аш!
4. Дюльбер багъча.	4. Ах, не къадар дюльбер багъча!
5. Чиркин язы.	5. О недайын чиркин язы!
6. Ярамаз мышыкъ.	6. О не къадар ярамаз мышыкъ!

41-джы иш. Ашагъыдаки джумлелерни багъырып окъунъыз. Къуванч, тааджип, ачув, аджынув, эмир, истек анълаткъан джумлелерни косътеринъыз. Сонъларындаки ишаретлерге дикъкъат этинъыз.

Кет мындан! Ах, меним, къардашчыгъым! Ах, не къадар гузель корюниш! Не къадар ярамаз копек! Чекиль! Языкълар олсун! Не къадар аджыныкълы ал! Ох, агъам кельди!

Къуванч, тааджип, ачув, аджынув киби дуйгъулар ве эмир, чагъырув, ялварув киби маналар анълаткъан джумлелерге нида джумлеси дерлер. Нида джумлелери чокъусы къуветли сеснен айтылыр ве сонъуна нида ишарети (!) къоюлыр.

42-джы иш. Ашагъыдаки парчадан нида джумлелерни дефтеринъызге кочюринъыз.

Япмаса! Кель яныма!

Чыкъ мындан!

Не гузель ресим! Яшасын Октябрь байрамы! Къайда барасынъ? Али чельге кетти. Якъуп китап окъуй. Кири-нъыз! Не яптынъ? Не бар? Яз! Тез, сыныфкъа кир!

43-джы иш. Ашагъыдаки парчачыкътан нида джумлелерини сайлап дефтеринъызге кочюринъыз.

Айды, дагъгъа кетейик! Анда не къадар гузель тереклер бар! Тюрю чечеклер джыярмыз. Биз кетемиз. Тез, пешимизден етиш!

44-джы иш. Озюнъыз тюшюнип дёрт дане нида джумлеси айтынъыз ве дефтеринъызге язынъыз.

45-джы иш. Ашагъыдаки парчадан нида джумлелерини сайлап дефтеринъызге кочюринъыз. Джумлелернинъ сонъларына нида ишарети къоюнъыз. Къалгъан джумлелернинъ сонъуна да керек олгъан ишаретлерни къоюнъыз.

Эр джумлени буюк арифнен башлап язынъыз.

Биз шеэрге бардыкъ шеэр недайын буюк сен шеэрге бардынъмы ах, анда олгъан халкъны коръсе эдинъ мен шеэрге баргъан эдим яшасын бизим бахытлы халкъымыз эй, севимли ватан, сен не къадар гузельсинъ сенинъ не къадар джесур огъуллерынъ бар.

§ 4. Икяе джумлеси.

46-джы иш. Башта биринджи болюктен бир джумле, сонъ экинджи болюктен бир джумле, сонъ учюнджи болюктен бир джумле окъунъыз. Анги болюктеки джумленинъ насыл сеснен окъулгъанына ве бу джумлелернинъ сонъларындаки ишаретлерге дикъкъат этинъыз.

I болюк	II болюк	III болюк
Ава яхшы.	Ава яхшымы?	Не къадар яхшы ава!
Сен киногъа барасынъ.	Сен киногъа барасынъмы?	А, сен киногъа барасынъ!
Поезд кетти.	Поезд кеттими?	Ах, поезд кетти!
Саба олды.	Саба олдымы?	А, саба олды!
Бульбуль оте.	Бульбуль отеми?	Ах, бульбуль оте!

47-джи иш. Башта суаль, сонъ нида джумлелерини дефтеринъизге кочюринъиз. Нида ве суаль джумлелеринен, кочюрильмей къалгъан джумлелер арасында айтылышча ве язылышча не фаркъ бар? Анълатынъыз.

Асие кельген.	Асие кельгенми?	А, Асие кельген!
Аш дамлы.	Аш/дамлымы?	Аш недайын дамлы!
Кезип кельдинъиз.	Кезип кельдинъизми?	А, кезип кельдинъиз!
Ресим япасынъ.	Ресим япасынъмы?	А, ресим япасынъ!

48-джи иш. Ашагъыдаки икяечикни окъунъыз. Джумленинъ сонъунда сес алчаламы, ёкъса юкселеми? Джумлелерининъ сонъунда насыл ишарет бар?

Бабам дагъгъа барды. Дагъдан бир тавшан тутып эвимизге кетирди. Биз тавшанны корьгенде, пек севиндик. О башта бизден къоркъа эди. Биз оны сют ве отнен беследик. О бизге алышты.

Нида, суаль анълатмагъан джумлелерге икяе джумлеси дерлер. Икяе джумлесининъ сонъунда сес алчала ве токътав япыла. Бу токътав языда нокътанен (.) косътериляр.

49-джи иш. Ашагъыдаки парчадан икяе джумлелерини сайлап язынъыз.

Шакъа лакъырдылар.

- Асан агъам, саатинъ къачкъа кельди?
- Косътегинен берабер сексен рублеге кельди.
- Ёкъ, вакъыт не вакъыт деп сорайым.
- Тамам язнынъ орталары.
- Ёкъ, джаным, анъламайсынъ, акъшамгъа не бар, акъшамгъа?
- Бизге ашкъа келесинъми? Акъшамгъа къартоплы эт пиширемиз.

50-джи иш. Икяечикни окъунъыз. Дефтеринъизге кочюринъиз. Суаль джумлелерининъ сонъуна суаль ишарети, нида джумлелерининъ сонъуна нида ишарети, икяе джумлелерининъ сонъуна нокъта къоюнъыз.

Мектеп топлашувунда.

Председатель топлашувны ачты

— Эр кес кельдими

— Кельди Эр кес мында

Алиме председательге суаль берди:

— Манъа теклиф бермек мумкюнми

— Айт

— Башта сыныф ишлери акъкъында сёйлешейик, сонъ экскурсия меселесини бакъармыз.

— Догъру, догъру Экскурсия акъкъында сонъ сёйлеширмиз

— Биз разы дегильмиз

— Я сен не багъырасынъ

— Я не акъкъында айталар

— Мен эшитмедим

Председатель топлашувны тынчландырды

— Багъырманъыз Председательни динъленъиз

51-джи иш. Окъув китабынъыздан эки икяе, эки суаль, эки нида джумлеси тапып язынъыз.

52-джи иш. Озюнъиз тюшюнип икяе, суаль, нида джумлелери язынъыз.

Там бир фикир анълаткъан сёзлер группасына джумле дерлер.

53-дҗи иш. Башта икяе, сонъ нида, сонъ суаль джумлелерини язынъыз. Икяе джумлесинден сонъ нокъта, нида джумлесинден сонъ нида ишарети, суаль джумлесинден сонъ суаль ишарети къоймагъа унутманъыз.

Мектепте топлашув олды Топлашувда бизим сынфымызны макътадылар Сафиенинъ язысыны коръдинъми Сиз чѣльге чыкътынъызмы Биз чыкътыкъ Шимди чѣльде недайын яхшы Не къадар дюльбер нагъыш Сен къайда кетесинъ Кетме, отурса Меним альбомымны бакъармыз Не къадар яхшы альбом.

§. 5. Предмет анълаткъан сѣзлер.

54-дҗи иш. Сизинъ сыныфта насыл предметлер бар? Оларнынъ адларыны айтынъыз ве дефтеринъизге язынъыз.

55-дҗи иш. Эвинъизде олгъан предметлернинъ адларыны айтынъыз ве дефтеринъизге язынъыз.

56-дҗи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочуринъиз. Ким? не? суаллерине джевап олгъан сѣзлерни тапып астларыны сызынъыз.

Бир январъ меним догъгъан кунюм. Бу куню бабам манъа бир портфель алды. Анам яхшы кольмек тикти. Агъам домино кетирди. Аркъадашларым отурмагъа кельдилер.

57-дҗи иш. Не? нелер? суаллерине джевап олгъан сѣзлер тюшюнип дефтеринъизге язынъыз.

58-дҗи иш. Ашагъыдаки парчачыкъны дефтеринъизге кочуринъиз. Ким? не? суаллерине джевап олгъан сѣзлернинъ астларыны сызынъыз.

Бу не вакъыт?

Сабалары салкъын ельчик эсе. Булутлар кунешни ортелер. Осюмликлер биле табиятта башкъа бир денъишиклик сезелер. Олар кунъден-кунъге озьлерининъ тюслерини джоялар. Даа якъында чѣллер, къырлар, огородлар, дагъ-

лар ем-ешиль эдилер. Лякин шимди сарармагъа башладылар. Чокътан берли бизде яшагъан шенъ къушлар, артыкъ сыджакъ тарафларгъа авушалар.

59-дҗи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Бизим колхозгъа трактор, комбайн, автомобиль, велосипед кетирдилер. Кооперативге кровать, стол, буфет, гардероб, диван кетиргенлер. Мен китап, дефтер, къарындаш, боя ве кисточка алдым. Бизим азбарда копек, мышыкъ ве тавукъ киби айванлар чокътыр.

60-дҗи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочуринъиз. Суаль сѣзлери ерине предмет адлары къойып язынъыз.

(Не?) сычан тута. (Не?) тавукъ кумесине келе. Тильки куместен. (Не?) хырсызлай. (Ким?) ер сюре. Ягъмурдан сонъ (не?) ешерди.

Багъчада (не?) ачты. (Ким?) мектепте балаларгъа дерс бере. Кузьде (не?) аз къыздыра. Кузьде (не?) чокъ ягъа.

(ильки, тракторист, кунеш, ягъмур, оджа, гуль, чѣль, мышыкъ, тавукъ)

61-дҗи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

(Не?) къозлай. Йымыртадан (не?) чыкъа. (Ким?) фабрикада чалыша. (Ким?) самолётнен уча. (Ким?) багъ пытай. (Ким?) алма ташый.

(лѣтчик, багъдҗы, Умер, тавукъ, чипче, арабаджы)

62-дҗи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Алимнинъ сумкасында (не?) бар Бабам (не?) окъуй. Анам (не?) сагъа. Сыгъыр (не?) бере. Сюттен (не?) япалар. Къаймакътан (не?) япалар. Къартанай (не?) оре. Сувда (не?) ялдай. Авада (не?) уча. Тавшанны (ким?) ата.

(газета, китап, сют, сыгъыр, май, къатыкъ, чорап, балыкъ, авдҗы, къуш)

63-дҗи иш. Азбарда, сокъакъта, багъчада олгъан предметлернинъ адларыны айтынъыз. Оларны дефтеринъизге язынъыз.

64-дҗи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Предмет аңлаткъан сёзлер ерине келишикли суаллер кёюнъиз.

Бу китап пек меракълыдыр. Къышта къар ягъа. Язда тереклер, отлар ешере. Багъчада терек чокъ ола. Балыкъ эм денъизде, эм озенде ола. Къашкъыр йыртыджы айвандыр.

§ 6. Предметлернинъ качестваыны (аляметлерини) аңлаткъан сёзлер.

65-дҗи иш. Ашагъыдаки суаллерге джеваплар язынъыз.

Не тюсте чечеклер ола? Не тюсте кобелеклер билесинъиз? Сизинъ мектебинъизнинъ бинасы насыл боянен боялгъан? Сынфынъыз недайын: юксекми, алчакъмы, ярыкъмы?

66-дҗи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Не тюсте? насыл? суаллерине джевап олгъан сёзлернинъ астыны сызынъыз.

Бизим мектепнинъ бинасы буюктир. О сары тюске боялгъан. Бизим сыныф юксек, ярыкъ ве кунешлидир. Къышта сынфымыз пек сыджакъ ола. Онынъ диварлары мавы, полу сары тюске боялгъан.

67-дҗи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Мен къызыл, ешилъ, сары, кок ве мавы тюсте къарындашлар алдым. Алининъ къарындашы Велининъ къарындашындан къалын. Меним ручкам сенинъ ручканъдан дюльбер. Бу китапнынъ къапы пек къалын.

68-дҗи иш. Ашагъыдаки сёзлерни окъуп бакъынъыз. Предмет аңлаткъан сойларынынъ астыны бир сызыкънен, предметнинъ недайын экенини аңлаткъан сойларынынъ астыны эки сызыкънен сызынъыз.

Узун ручка. Къыскъа къарындаш. Гузель ава. Сувукъ къыш. Сыджакъ сув. Къалын китап. Юксек эв. Алчакъ

бина. Дюльбер язы. Мавы козь. Узун сач. Сантырач басма. Ёлакълы материя. Тузлу аш. Татлы чай.

69-дҗи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Юксек сельби. Гузель багъча. Къарт терек. Яш адам. Дюльбер къыз. Ярамаз бала. Яхшы ун. Дадсыз аш. Тузсуз шорба. Дюльбер чанакъ.

70-дҗи иш. Дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине предмет адлары язынъыз.

Иш орьнеги: *Йымшакъ ястыкъ.*

Йымшакъ.... Ешилъ.... Буюк.... Дамлы.... Татлы.... Сары.... Дюльбер.... Зенгин.... Къызыл.... Къокъулы.... Нагъышлы.... Мавы.... Къара.... Сютлю.... Къаймакълы....

(*къаве, сыгъыр, сач, козь, кольмек, япракъ, ода, аш, басма, язы, колхоз, байракъ, юзьбез, сабун*)

71-дҗи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Къарлы.... Гузель.... Узун.... Ярыкъ.... Бахытлы.... Шенъ.... Янъы.... Эски.... Лимонлы.... Тозлу.... Тозлу.... Ягъмурлы....

(*багъча, дагъ, сокъакъ, яшайыш, йыр, пальто, къалпакъ, ава, аш, кунъ, гедже, чай*)

72-дҗи иш. Ашагъыдаки сёзлерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине предметлернинъ качестваыны (аляметлерини) аңлаткъан сёзлер язынъыз.

...бина, ...эв, ...ода, ...азбар, ...чечек, ...топракъ, ...къыш, ...чай, ...шорба, ...явлыкъ, ...сют, ...къа-тыкъ, ...май, ...йымырта, ...алма, ...армут, ...ава, ...урба.

(*юксек, яхшы, балабан, буюк, къокъулы, куллю, сувукъ, сыджакъ, лакъшалы, нагъышлы, шинген, ягълы, дамлы, ири, экиш, къатты, тозлу, темиз*)

73-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

... къую, ... озен, ... денъиз, ... ава, ... ваза, ... къуш,
... кок, ... ер, ... сув, ... къая, ... копюр, ... адам,
... чай, ... къаве, ... сѣз, ... ёл, ... чѣль.

(терен, сай, бузлу, ягъмурлы, дюльбер, уфачыкъ,
мавы, къара, сувукъ, юксек, буюк, саран, лимонлы, къай-
макълы, догъру, эгри, кениш)

74-джи иш. Предметлерни ве оларнынъ качестволарыны
(аляметлерини) анълаткъан сѣзлерни дефтеринъизге кочюринъиз.

Биз чѣльге чыкътыкъ. Ешилъ отлар устюнде ятып
раатландыкъ. Мавы кокте бир дане булутчыкъ корюнмей.
Кунеш пек къыздыра. Бир терекли ер таптыкъ. Буюк
тереклернинъ кольгесинде отурдыкъ. Биз къартоплы шор-
ба пиширдик. Аш артындан бирер стакан да лимонлы чай
ичтик. Наджие къызыл чечеклер топлады. Фахриенинъ
чечеклери сары тюсте эди.

75-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Бу сувукъ авада, сокъакъта не япасынъ? Къушлар
кениш чѣллерде, дюльбер багъчаларда ве сукъ дагъларда
яшайлар. Къызыл гульге бир сырлы кобелек келип къонды.
Нурие нагъышлы фес кие. Анам манъа янъы антер тикти.

76-джи иш. Озюнъиз тюшюнип алты джумле язынъыз. Бу
джумлелерде предмет адлары качество (алямет) анълаткъан
сѣзлернен бирликте кельсин.

77-джи иш. Предмет бильдирген сѣзлер насыл суаллерге
джевап олалар? Предметлернинъ качествосыны анълаткъан сѣз-
лерге джевап беринъиз.

78-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге ко-
чюринъиз. Нокъталар ерине предмет адлары язынъыз.

Мен бугунъ нагъышлы... кийдим. Агъам манъа къы-
зыл... берди. Анам къокъулы... алгъан. Бабам къарда-
шыма янъы... алды. Мышыкънынъ... йымшакъ ола.
Кокман акъыллы...

Нокъталар ерине языладжакъ сѣзлер:

Кольмек, гуль, сабун, пальто, юню, копектир.

79-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Къартанам къаймакълы... иче. Аптем сары... кийди.
Джемиль яхшы... окъуй. Мен ешилъ... багъчада отур-
магъа севем. Енгем тузлу... пиширген.

80-джи иш. Дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине
предметлернинъ качествосыны (аляметини) анълаткъан сѣзлер
язынъыз.

... копюрде эки эчки раст келиштилер. ... бала дерси-
ни вакътында азырлай. Бизим колхоз... машина
алды. Шефикъанынъ... антери бар.

Нокъталар ерине языладжакъ сѣзлер: тар, чалышкъыр,
янъы, къырмызы.

81-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Мен... бир икячик окъудым. Зоре... бир меселе
чезди. ... адам ич бир вакъыт бош отурмаз. Алининъ...
топу бар. Мен языны... мерекепнен язам.

82-джи иш. Он дане предмет ады, он дане де качество анъ-
латкъан сѣз айтынъыз ве дефтеринъизге язынъыз.

§ 7. Иш, арекет анълаткъан сѣзлер.

83-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни окъунъыз ве ким
акъкъында не айтылгъанына дикъкъат этинъиз. Не япа? Суалине
джевап олгъан сѣзлерни дефтеринъизге язып алынъыз.

Иш орьнеги: Али не япа? Яза.

Къадрие куле. Нурие ойнай. Эмине йырлай.

84-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Ель эсе. Баарь келе. Бульбуль оте. Ягъмур ягъа. Чѣль
ешере. Ударниклер чалышалар. Зоре чапа. Селиме яза.

85-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге ко-
чюринъиз. Иш, арекет анълаткъан сѣзлернинъ астарыны сы-
зынъыз.

Балалар экскурсиягъа кетелер. Олар трамвайгъа мине-
лер. Трамвайнен заводгъа бараджакълар. Балалар заводны

бакъарлар. Заводнен таныш олурлар. Экскурсияда корь-
генлерини дефтерлерине язарлар.

86-джы иш. Иш, арекет анълаткъан сѣзлер айтынъыз. Деф-
теринъизге язынъыз.

87-джи иш. Ашагъыдаки суаллерге джеваплар язынъыз.

Колхозник чѣльде не япа? Ишчи заводда не япа? Оджа
мектепте не япа? Балалар мектепте не япалар?

88-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни окъунъыз. Предмет
адларыны ве предметлернинъ не япкъаныны анълаткъан сѣз-
лерни дефтеринъизге кочюринъиз.

Чибин пусюр ерге къона. Копек терек астында ята.
Яшлар концертке кетелер. Ат азбарда джуре. Къаравул
багъчада яшай.

89-джы иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Райме тютюн аранында чалыша. Анифе антер пиче.
Шевкъие кольмек тике. Къартанам чорап оре. Зейнеп
бала бакъа. Ель эсе. Терек саллана. Колхозниклер чѣль-
ден къайталар. Ударниклер яхшы чалышалар.

90-джы иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге ко-
чюринъиз. Нокъталар ерине иш анълаткъан сѣзлер язынъыз.

Денъиз... Балыкъчылар балыкъ... Ишчилер трак-
торларны ремонт... Анам сыгъыр... Сонъ мышыкъ-
къа сют... Мышыкъ сычан... Оны балаларына...
Мышыкъ балаларына сычан тутмакъны...

Нокъталар ерине языладжакъ сѣзлер:

*туталар, далгъалана, этелер, сагъды, берди, кетире,
тута, огрете.*

91-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Бугунъ акъшам мектеп клубунда доклад... Доклад-
дан сонъ картина... Мен сепетке армут... Кой шеэрге
эт, сют, тери, юнь... Денъизни туман... Пароход
сувны эки якъкъа ярып...

§ 8. Джумле тизюв.

92-джи иш. Сѣзлерни бири-бирине багълап джумлелер япы-
нъыз ве оларны дефтеринъизге язынъыз.

Иш орьнеги: *Трактор сабан тарта.*

Трактор сабан тарт... Кунеш къыздыр... Сыджакъ
арт... Чобан къавал чал... Осман озкуне къышлыкъ
урба ал... Ат араба тарт...

(тарта, къыздыра, арта, чала, ала)

93-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Иш орьнеги: *Мен язы яздым.*

Мен язы яз... Сен ресим яп... Вели китап окъу...
Осман ер къаз...

Биз шеэрге бар... Олар заводда чалыш... Чайник
къайна... Копек эт аша... Бабам шеэрден манъа бах-
шыш кетир...

*(яздым, яптынъ, окъуды, бардыкъ, къайнады, ашады,
кетирди)*

94-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Сыгъыр бизге сют бер... Биз онъа кепек, пичен
бере... Мышыкъ сют ичмеге сев... Демирджи демир
дѣг... Копек бутюн гедже авлап чыкъ... О саба
саат секизде тур...

(бере, беремиз, севе, дѣге, чыкъты, тура)

95-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге ко-
чюринъиз. Нокъталар ерине берильген сѣзлерни къошып язы-
нъыз.

Меним агъам бешинджи... битирди. Багъчасарай...
Орьнек адында фабрика бар. Бизим... балаларнынъ эписи
октябраттыр. Биз язда... ялдаймыз.

(сыныфны, шеэринде, сыныфтаки, озенде)

96-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Мектебимизнинъ ... терек отурттыкъ. Къатыкъны ... япалар. Бабам манъа ... алды. Анам огородгъа ... Бугунъ ... мектюп алдым. Мектеп ... эвимизге якъындыр.

(азбарына, сюттен, китан, кетти, агъамдан, бизим)

97-джи иш. Ашагъыдаки сѣзлерден джумлелер япынъыз. Оларны дефтеринъизге язынъыз.

1. Чалыша, бабам, кой советинде, секретарь олып.
2. Ударниклериндендир, намлы, Алиме, заводнынъ.
3. Адиле, тютюн бригадирдир, бригадасынынъ.
4. Доярка, Земине, олып, чалыша, колхозда.
5. Инженердир, фабрикада, агъам, меним.

98-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

1. Тикиш, чалыша, анам, фабрикасында.
2. Ады бизим, Акъмандыр, копегимизнинъ.
3. Ачты, терек, чечек, отуртылгъан, азбарында, мектебимизнинъ, чечек.
4. Москвадан, кетирди. манъа, агъам, конструктор.
5. Манъа, авиоконструктор, алмагъа, берди, сѣз, баба.

99-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

1. Ольдюрди, атып, авджы, тавшанны.
2. Язда, Ленинградгъа, биз, бараджакъмыз, экскурсиягъа.
3. Тутмагъа, озенге, балыкъ, кеттилер, балалар.
4. Ресим, яхшы, Мемет, япа.
5. Талебедир, окъугъан, сыныфта, бизим, яхшы, Найле, энъ.

§ 9. Джумлелерни бири-бирине багълап икяе тизюв.

100-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни ойле сыранен язынъыз ки, олардан бир икяечик олып чыкъсын.

1. Кене мектепке къатнай башладыкъ.
2. Кене кузь кельди.
3. Биз шимди экинджи сыныфта окъуймыз.
4. Дерслер башлады.
5. Яз кечти.

101-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

1. Оджа кой советине барды.
2. Председатель машина берди.
3. Балалар машинагъа отурдылар.
4. Балалар шеэрге экскурсиягъа кетеджек олдылар.
5. Председательден машина истеди.
6. Олар машинанен шеэрге кеттилер.

102-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

1. Заводда олардан консерва япалар.
2. Балыкъчылар къайыкъларнен денъизге чыкъалар.
3. Бу консерваларны кооперативлерде саталар.
4. Олар денъизде балыкъ туталар.
5. Бу балыкъларны консерва япкъан заводларгъа берелер.

103-джи иш. Ашагъыдаки суаллерге толу джеваплар берип дефтеринъизге язынъыз.

1. Сизинъ сынфынъызда къач бала бар?
2. Булардан къач данеси огълан, къач данеси къыз?
3. Сиз кунъде къач саат дерс окъуйсыз?
4. Артта къалгъан аркъадашларынъызгъа ярдым эте-сизми?

104-джи иш. Озь омрюнъизде олып кечкен меракълы бир иш акъкъында агъыздан икяе этинъиз. Сонъ дефтеринъизге язынъыз.

105-джи иш. Аркъадашларынъызнынъ омрюнде олып кечкен бир меракълы ишни икяе этинъиз. Сонъ дефтеринъизге язынъыз.

106-джы иш. Сизинъ копегинъыз, мышыгъынъыз бармы? Копек я да мышыкъ акъкъында бир икяечик айтынъыз, сонъ оны дефтеринъызге язынъыз.

107-джи иш. „Биз Майыс байрамына азырланамыз“—деген бир икяечик тюшюнинъыз. Башта агъыздан айтынъыз. Сонъ дефтеринъызге язынъыз.

Картина узеринде чалышув.

108-джи иш. Биринджи, экинджи, учюнджи, дёртюнджи, бешинджи, алтынджи ве единджи ресимде корьгенлеринъызни айтынъыз. Ресимлерге бакъып ашагъыдаки суаллерге джевап язынъыз.

1. Балалар къайда бардылар?
2. Олар дагъда не сайладылар?
3. Балалар ёлканы не яптылар?
4. Оны къайда къойдылар?
5. Сонъ къайда кетирдилер?
6. Балалар ёлканы не яптылар?
7. Балалар мектепте насыл байрам яптылар?

109-джы иш. Ресимлерге бакъып ашагъыдаки суаллерге джевап беринъыз. „Ач къашкъыр“ адында бир икяечик язынъыз.

Ач къашкъыр.

1. Ач къашкъыр къайда кельди?
2. Къашкъыр къайда кирди?
3. О нени хырсызлады?
4. Къашкъыр къозуны не ерде ашады?
5. Саба адамлар озен янында ненинъ сюеклерини корьдилер?

110-джи иш. Ресимлерге бакъып ашагъыдаки суаллерге дже-
ваплар берингъыз. „Биринджи къар“ адында бир икячик язынгъыз.

1. Анам манъа не багъышлады?
2. Мен биринджи къарда къайда кеттим?
3. Бузгъа не олды?
4. Мен къайда кеттим?
5. Мени ким къуртарды?
6. Сонъ мен къайда яттым?

(коньки. озенге)

§ 10. Созукъ ве тутукъ сеслер

111-джи иш. Башта а, о, у, ы, э сеслерини, сонъ м, п, к, т, ш сеслерини айтып бакъынгъыз. Анги сеслерни айткъанда нефес бир ерде тутулмайып агъыздан сербест чыкъа? Анги сеслерни айткъанда нефес агъызнынъ бир де бир ерине тийип тутулып чыкъа?

Агъызнынъ ич бир еринде тутулмайып сербест нефеснен чыкъкъан сеслерге созукъ сеслер дерлер. Агъызнынъ бир де бир еринде тутулып чыкъкъан сеслерге тутукъ сеслер дерлер.

112-джи иш. Ашагъыдаки сёзлернинъ баш арифлерини дефтерингизге язып алынгъыз. Олар агъыздан сербест, ёкъса тутулып чыкъалармы?

Бала, папий, Мамут, кобете, голь, къарпыз,
Тай, демир, вакъыт, Фадъме.

113-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынгъыз.

Аран, огюз, улакъ, ызан, Иван, Эюп.

Созукъ арифлер шулардыр: а, е, ё, и, о, у, ы, э, ю, я.
Бу он дане созукъ арифтен башкъа къалгъан арифлерге тутукъ арифлер дерлер. ъ ве ь арифлери не созукъ, не де тутукъ сеслерге кирерлер, чюнки олар сес косътермейлер. Оларнынъ биринджиси къаттылыкъ, экинджиси инджелик анълаталар.

114-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтерингизге кочюрингиз. Айрылып косътерильген сёзлернинъ созукъ арифлерини айры сатыргъа, тутукъ арифлерини айры сатыргъа язынгъыз.

Кузь кельди. Тереклернинъ япракълары сарарды. Къушчыкълар учып кеттилер. Эвчиклери бош къалды. Ёллар япракъларнен толды. Япракълар тюрюлю якъларгъа догъру учушалар.

Иш орьнеги:

1. Созукъ сеслер: а, о
2. Тутукъ сеслер. т, б, м

115-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынгъыз.

Къыш куню.

Къыш куню эди. Къар чокъ. Асан, Зоре, Сюндюс мектепке кете эдилер. Ёлда оларгъа бир чокъ балалар даа къошулды. Къар топу ойнамагъа башладылар.

116-дшы иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Къарлар ягъды, балачыкълар
Пенджеренден къарашты.
Агъарды таш—толачыкълар,
Кениш чёллер ярашты.

§ II. Элифбе.

Элифбеде арифлер шу сыранен тизилирлер:	
Арифлер	<i>а б в г гъ д е ё ж з и й</i>
Арифлернинъ адлары	<i>а бэ вэ гэ гъы дэ е ё жэ зэ и й</i>
Арифлер	<i>к къ л м н нъ о п р с т</i>
Арифлернинъ адлары	<i>ка къы эль эм эн энъ о пэ эр эс тэ</i>
Арифлер	<i>у ф х ц ч дж ш щ</i> <i>ъ</i>
Арифлернинъ адлары	<i>у эф ха це че дже ша ща</i> айырыджы ве къаттылыкъ ишарети
Арифлер	<i>ы</i> <i>ь</i> <i>э ю я</i>
Арифлернинъ адлары	<i>ы</i> айырыджы ве ин- джертюв ишарети <i>э ю я</i>
Арифлернинъ бойле низамнен тизильмесине элифбе дерлер.	

Элифбеден башта тутукъ, сонъ созукъ сеслерни деф-теринъизге кочюринъиз. Тутукъ сеслерни айры сатыргъа,

созукъ сеслерни айры сатыргъа язынъыз. Элифбеде къач дане созукъ сес бардыр?

117-джи иш. Шу арифлернинъ астларына озь адларыны язы-нъыз: *р, ф, с, ц, в, б, к, п.*

Иш орьнеги:

<i>р</i>	<i>п</i>	
<i>эр</i>	<i>пэ</i>	

118-джи иш. Ашагъыдаки сёзлерни окъугъанда, арифлерни озь адларынен айтынъыз.

РСФСР (эр—эс—эф—эс—эр) СССР, ЦК ВКП(б)

119-джи иш. Ашагъыдаки адларнынъ баш арифлерине бакъып, оларны элифбе сырасынен кочюрп язынъыз. Мында насыл арифлерге ад ёкътыр? О арифлерни айры язып косътеринъиз.

Иш орьнеги: 1) *Амет*
2) *Бекир*
3) . . .

Умер, Фатма, Юнус, Билял, Алим, Вели, Гъафар, Джемиле, Ильяс, Керим, Лютфие, Шаит, Нариман, Осман, Сали, Халиль, Таир, Пакизе, Ремзие.

120-джи иш. Ашагъыдаки сёзлернинъ баш арифлерине бакъып оларны элифбе сырасынен кочюрп язынъыз. Эр сёзнинъ баш арфининъ астыны сызынъыз. Насыл арифлерге сёз етиш-мей? О арифлерни айры язып косътеринъиз.

Агъач, гъайып, вакъыт, голь, боджек, дёрт, ёл, жур-нал, ель, Зейнеп, йылан, ине, козь, лаф, къабакъ мелев-ше, нар, оракъ, Рефат, памукъ, таякъ, саат, узакъ, це-мент, файда, халкъ, чайник, шал, джам, ыргъат, щётка, ягъ, элек, юзюм.

Иш орьнеги:

Агъач, боджек, вакъыт.

121-дҗи иш. Шиирчикни дефтеринъизге язып алынъыз. Созукъ сеслернинъ астыны сызынъыз.

Бир кунъ къурназ тильки-	Бир давуш „шырт“ эткенде,
чик,	Кирпи сорай—я о не?
Ве тикенли кирпичик	Не оладжакъ—дей тильки,
Сёзлешелер кетмеге,	Я бир къуштыр, я чиркий.
Дагълар бою кездеге.	Айды динълеп бакъайыкъ,
Кете, кете кетелер,	Авдҗы олса, къачайыкъ.
Этрафкъа козь этелер.	

122-дҗи иш. Ашагъыдаки сёзлернинъ эр эджасыны агъыр ве созып айтынъыз. Эр сёзде агъызынъызны къач кере ачып япкъанынъызны сайынъыз.

ат	кой	эль
ба-ба	кол-хоз	трак-тор
го-гер-джин	ра-ди-о	пен-дже-ре
а-ра-ба-дҗы	бос-тан-дҗы-лыкъ	мо-ло-тил-ка

123-дҗи иш. Багъчасарай сёзюни созып ве эджа-эджа окъунъыз. Бу сёзде къач эджа бардыр? Оны эджаларгъа болип язынъыз.

124-дҗи иш. Ашагъыдаки сёзлерни эджаларгъа болюнъыз. Эр эджада къач дане созукъ, къач дане тутукъ сес бар? Созукъ сессиз эджа олурмы?

фабрикалар	автомобиль	бостанджылыкъ
совхозлар	мемлекет	чюкюндир
завод	колхоз	трактор

Бир сёзде къач дане созукъ сес олса, о къадар эджа олур. Сёзлер бир эджалы, эки эджалы, учъ эджалы ве чокъ эджалы олурлар. Месея: ат, мек-теп, къа-рын-даш ве илях...

125-дҗи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъыз. Башта нокъталы сёзлерни окъуп бакъынъыз. Сонъ нокъталар ерине керек олгъан арифлерни язынъыз. Анги сеслерни къошкъанда эджа арта? Анги сеслерни къошкъанда эджа артмай?

Мен Алиге керекмеген китапларынъны манъа са... дедим. Биз дерске саба са...т докъузда башлаймыз. Сен тез эвге ба..., бираздан мен де барырым. Къыштан сонъ ба...рь келе. Физкультура майданында балалар ша...юварлаталар. Шиир язгъан адамгъа ша...р дейлер.

Къошуладжакъ арифлер: р, а, т, и.

126-дҗи иш. Ашагъыдаки сёзлерни дефтеринъизге кочюринъыз. Оларнынъ сонъундаки й арифине ы, и арифлерини къошунъыз. Оларны къошкъан сонъ сёзлерде эджа артамы?

май...	папий...
пай...	метий...
сарай...	мий...
тай...	
чай...	

127-дҗи иш. Ашагъыдаки сёзлерни дефтеринъизге кочюринъыз. Нокъталар ерине й арифини язынъыз. Бу тутукъ сесни къошкъан сонъ сёзлерде эджа арттымы?

ко...	папи...
со...	мети...
ма...	ми...
сы...	мали...

Созукъ сеслер олмаса, тутукъ сеслер озъ башларына эджа мейдангъа кетирмейлер.

128-дҗи иш. Ашагъыдаки шиирчикни дефтеринъизге кочюринъыз. Нокъталар ерине созукъ сеслерден келишкен сойларыны язынъыз.

Биз йырлайыкъ, ойн...йыкъ, шенъленейик,
Бу бахытлы ватаннынъ гуль багъында.
Илим, б...льги, тербие огр...нейик,
Чечекдай...н ватаннынъ къ...чагъында.
Ленин бабай, Сталин оджамызнынъ
Айткъаныны хатырда пек тутайыкъ.
Чкаловдай лётчиклер арамыздан
Етиштирип к...клерге учурайыкъ.

129-дҗы иш. Ашагъыдаки парчачыкъны дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине тутукъ сеслерден келишкен сойларыны язынъыз.

Бизим мемлекетимиз.

Бизим ме...лекетимиз пек буюктир. Онынъ ичинде чешит тюрлю ха...кълар бар. Бу ...алкълар бири-бирлерини пек севелер. Олар агъа-...ардаш киби яшайлар. Озь мемлекетле...ини юректен севелер. Оны душма...дан къорчаламакъ ичюн арбий ишни огренелер. Арбий ишни къартлар, яшлар ве ба...алар да огренелер.

§ 12. Къалын ве индже созукълар.

130-дҗы иш. Башта о, сонъ и сесини айтып бакъынъыз. Олардан ангиси къалын давушнен, ангиси индже давушнен айтыла?

131-дҗи иш. Ашагъыдаки созукъ сеслерни дефтеринъизге кочюринъиз. Къалын давушнен айтылгъан сойларыны биринджи сатыргъа, индже давушнен айтылгъан сойларыны экинджи сатыргъа язынъыз.

а, э, о, и, у, ы.

132-дҗи иш. Чифт-чифт язылгъан сёзлерден башта биринджисини, сонъ экинджисини окъунъыз. Оларнынъ баш арифлерини бири-биринен тенъештирип айтынъыз. Анги сёз индже сеснен, анги сёз къалын сеснен башлай?

1	2	1	2
ишарет — изин		элек — аран	
Иван — ызан		этек — оракъ	
илим — ыргъат		эль — урба	

133-дҗи иш. Чифт-чифт язылгъан адларнынъ сонъки арифлерини тенъештирип бакъынъыз. Анги аднынъ сонъки сеси къалын, анги аднынъ сонъки сеси индже айтыла?

1	2	1	2
Иса — Али		Фатма — Фадъме	
Эсма — Эмине		Гъазы — Сале	
Арзы — Бари		Мефа — Айше	

Агъыздан къалын давушнен чыкъкъан созукъ сеслерге къалын созукълар дерлер. А, о, у, ы сеслери къалын созукълардыр.

Агъыздан индже давушнен чыкъкъан созукъ сеслерге индже созукълар дерлер. Э, и, е сеслери индже созукълардыр.

134-дҗи иш. Ашагъыдаки сёзлерни кочюрип язынъыз. Къалын созукъларнынъ астларыны сызынъыз.

Китап, фабрика, талебе, Али, бина, кольмек, курек.

135-дҗи иш. Ашагъыдаки сёзлерни кочюрип язынъыз. Индже созукъларнынъ астларыны сызынъыз.

Иса, аэроплан, макъале, малий, эза, Алиме.

136-дҗы иш. Ашагъыдаки шиирчикни кочюрип язынъыз. Къалын созукъларнынъ астыны сызынъыз.

Ленин.

Ленин бизим бабамыз,
Оны эр кунъ анъамыз.
Къалем алып дефтерге
Ресимини япамыз.

Ленин ольди, лякин биз
Унутмамыз ич оны.
Сталиндир джетекчи,
Шашырмамыз ёлуны.

137-джи иш. Ашагъыдаки парчаны дефтеринъизге кочюринъиз. Инджё созукъларнынъ астыны сызынъыз.

Бала яслиси.

Фабриканынъ янында бала яслиси бар. Анам ишке кетмезден эвель, къардашымны яслиге бере. Анда балаларны яхшы бакълар.

Вакъты-вакътында аш берелер. Анам иштен сонъ, къардашымны алып эвге къайта.

138-джи иш. Ашагъыдаки сёзлерни окъуп бакъынъыз. Ялынъыз къалын созукълары олгъан сёзлерни айры сатыргъа, ялынъыз инджё созукълары олгъан сёзлерни айры сатыргъа язынъыз.

Топракъ, илим, булут, сенек, колхоз, денъиз, мерекеп, таракъ, вишне, ызан, джилик, дегирмен, фурун.

139-джи иш. Ашагъыдаки шиирчикни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине керек олгъан къалын я да инджё созукъларны язынъыз.

Къарл...р ир...й чёль, къырларда,
Дагълар, ташл...р джув...ла.
Баарь куню инсанларда,
Гуз...ль б...р рух дуюла.
Иште к...льди бу шенъ баарь,
Ачты дюльбер замбакълар.
Ой не гузель, гузель ола
Шенъ баарьде авалар.
Баарь к...льди, кельди кене,
Къарылгъачлар, т...рналар,
Табиаткъа чокъ джанлылыкъ,
Эм дюльберл...к къ...шалар.

140-джи иш. Ашагъыдаки парчачыкны дефтеринъизге кочюрип темиз ве дюльбер язынъыз.

Балалар дагъгъа бардылар. Ель увулдай. Тереклернинъ тёпелери саллана. Къушчыкълар пытакълар арасында сакъландылар. Олар ельнинъ токъталмасыны беклейлер. Бир шейлер айткъандай чивильдешелер. Балалар къушчыкъларны раатсызламадылар.

§ 13. Дудакълы ве дудакъсыз созукълар.

141-джи иш. Чифт-чифт язылгъан сёзлерден башта биринджисини, сонъ экинджисини айтып бакъынъыз. Анги сёзлерни айткъанда дудакълар бурюле? Анги сёзлерни айткъанда дудакълар бурюльмей?

1. узун	одун	тютюн	къуру
2. агъач	ызан	терек	элек

142-джи иш. Башта а, э, ы, и арифлерини, сонъ с, у арифлерини айтып бакъынъыз. Анги арифлерни айткъанда дудакълар бурюле? Анги арифлерни айткъанда дудакълар бурюльмей?

Дудакълар бурюлип айтылгъан созукъларгъа дудакълы созукълар дерлер. О, у, ё, ю арифлери дудакълы созукълар сайылырлар.

Дудакълар бурюльмей айтылгъан созукъларгъа дудакъсыз созукълар дерлер. А, е, э, и, ы, я арифлери дудакъсыз созукълар сайылырлар.

143-джи иш. Ашагъыдаки сёзлерни дефтеринъизге кочюринъиз. Дудакълы созукъларнынъ асталарыны сызынъыз.

Урба, ёлдаш, юрек, оракъ, узакъ, орман, юзьбез, ёрулмакъ, ёргъан, юзюм, оке, утанмакъ.

144-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Курек, тырнавуч, тузакъ, тобан, къулакъ, чобан, къавун, къоба, шорба, аюв, тёпе, тегерек.

145-джи иш. Ашагъыдаки сѣзлерни дефтеринъизге кочюринъиз. Дудакъсыз созукъларнынъ астыны сызынъыз.

Агъув, енъюв, армут, кетюв, мышыкъ, Эбулейсов, ындыр.

146-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Гогерджин, тавукъ, торгъай, гузель, озен, аэроплан, тюкян, сылакъ.

147-джи иш. Ашагъыдаки сѣзлерни дефтерлеринъизге кочюринъиз. Дудакълы созукъларнынъ астыны бир сызыкънен, дудакъсыз созукъларнынъ астыны эки сызыкънен сызынъыз.

Боран, аэроклуб. иритюв, чѣллер, гурюльти, шувулты.

148-джи иш. Ашагъыдаки сѣзлерни окъуп бакъынъыз. Ялынъыз дудакълы созукълары олгъан сойларыны биринджи сатыргъа, ялынъыз дудакъсыз созукълары олгъан сойларыны экинджи сатыргъа язынъыз.

Бургъу, таякъ, къозу, терек, къою, элек, чукъур, илик, къомшу, эгер, къуту, тютюн, араба, сепет, сют, тырнакъ, узун, сыгъыр, комюр, урлукъ, бибер, денъиз, фурун.

Иш орьнеги:

Къуру, туз

сельби, билет

149-джи иш. Ашагъыдаки шиирчикни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине дудакълы созукъларны язынъыз. Дудакъсыз созукъларнынъ астыны сызынъыз.

Сынъыр Сакъчысы.

Т...фегим элимде,
Къылычым белимде.
Сынъырны к...зетип,
П...стумда т...рам.

150-джи иш. Нокъталар ерине дудакъсыз созукъларны язынъыз. Дудакълы созукъларнынъ астыны сызынъыз.

Къол тутуша, кулел...р.

...рышлашкъан балал...р.

Бугунъ олар озьлерини

...нъ бахытл...саялар.

151-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Б...р кунъ кетип Кемалч...къ

Багъч...ларнынъ ичинд...н,

Туткъан гузель бир къушчыкъ,

Кувып джур...п пеш...нден.

Сени арт...къ къ...чырмам

Авучымнынъ ...чинден,

Учь кунъ чаптым мен тамам

Излеп с...нинъ пешинъден.

Деп Кемалчыкъ ...п чапа

...влерине ...тмеге.

Тары тапа, туй тапа,

Къушчыкъкъа ...ш этмеге.

§ 14. Ю арфи.

152-джи иш. Ашагъыдаки сѣзлерни эджаларгъа болюнъиз ве ю арфинен башлагъан эджаларнынъ астыны сызынъыз.

Юзьбез, аюв, союз, буюк, юксек, юклю, оюн, оюкъ, ютмакъ, тоюрмакъ.

153-джи иш. Эджаларгъа болюнген сѣзлерни окъунъыз. Башта юкъ-ла, а-юв, ют-макъ, юм-рукъ сѣзлерини, сонъ юзь-без, юнь-лю, юзь-люк сѣзлерини айтып бакъынъыз. Анги сѣзлерде ю сеси къалын эшитиле? Анги сѣзлерде ю сеси индже эшитиле? Юкъарыдаки сѣзлерде ю арфининъ не ерде раст кельгенине дикъкъат этинъиз.

Ю арфи эджа башында раст кельгенде эм къа-
лын, эм индже айтылыр.

Меселя: юкъ-ла, а-юв, ют-макъ сёзлеринде ю
арфи къалын айтыла.

Юзь-без, юнь-лю, юзь-люк сёзлеринде ю
арфи индже айтыла.

154-джы иш. Ашагъыдаки джумлелерни окъунъыз. Айырылып
косътерильген сёзлерни дефтеринъизге кочюринъиз. Ю арфи къа-
лын айтылгъан сойларыны биринджи сатыргъа, ю арфи индже
айтылгъан сойларыны экинджи сатыргъа язынъыз.

Балалар дагъдан ювез джыялар. Азбарда оюн бар. Ас-
къычкъа юзьбез асыла. Аэроплан юкъары котериле. Менде
юзь рубле пара бар. Биз секиз саат юкълаймыз. Багъда юзюм
чокъ. Тюкянда йымырта саталар. Эмине ёлдан юзюк тапты.

155-джы иш. Ашагъыдаки сёзлерни окъунъыз. Ангилеринде
ю арфи къалын, ангилеринде индже айтылгъаныны анълатынъыз.

Юва, юрек, юварлакъ, юрт, юзюм, юкъары, юксек,
юк, юзьбез, джоюлмакъ, оюкъ, юзюк, буюк.

156-джы иш. Айырылып косътерильген сёзлерни язып ал-
гъанда, эджаларгъа болюнъиз. Эджа башында келип де, къалын
айтылгъан ю арфининъ астыны бир сызыкънен, эджа башында
келип де индже айтылгъан ю арфининъ астыны эки сызыкънен
сызынъыз.

Юсуф мектепке бара. Меним юрегим сагълам. Биз
юксек байыргъа чыкътыкъ. Бабам манъа бир юзьлюк
берди. Юклю араба шеэрге кете. Балачыкъ козьлерини
юмды. Шарик юкълай.

157-джы иш. Чифт-чифт язылгъан сёзлерден башта би-
ринджисини, сонъ экинджисини айтып бакъынъыз. Олардан ан-
гиси къалын, ангиси индже айтыла?

1 2
суд — сют
туз — тюз

1 2
сус — сюз
тутун — тютюн

Ортасында я да сонъунда ю арфи олгъан эджаларны окъуп
бакъынъыз. Эджанынъ ортасында я да сонъунда кельген ю арфи
къалын айтыламы ёкъса индже айтыламы?

Революция, койлю, корюнмек, болюк, тюс, чёплюк,
тюрлю, корюк, юзюм, тютюн, юзьлюк.

Ю арфи эджа ортасында я да сонъунда раст
кельсе, индже окъулыр.

Меселя: сют-люк, тюр-лю, тю-тюн.

159-джы иш. Ашагъыдаки сёзлерни кочюрп язынъыз. Ин-
дже айтылгъан ю арфининъ астыны сызынъыз.

Бутюн, дюльбер, тюзгюн, тюз, дюнья, учьлюк, юкъу,
тюрлю, сюек, дюбек, юрт, сюзгюч, аюв, юзюм, къоюн.

160-джы иш. Айырылып косътерильген сёзлерни дефтери-
нъизге кочюринъиз. Индже айтылгъан ю арфининъ астыны сы-
зынъыз. Онынъ не заман индже айтылгъаныны анълатынъыз.

Бизим колхоз дюбек тютюни сача. Балалар таш ювар-
латтылар. Бааръде осюмликлер ешере. Бугунъ клубда оюн
оладжакъ. Мен тюрлю чечеклер топладым. Сюлюк сувда
яшар. Къуш юваларыны бозманъыз.

161-джы иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге ко-
чюринъиз. Нокъталар ерине етишмеген арифни язынъыз.

Поезд коп...рден кечти. Амет агъасынен кор...шти. Копек
с...еклерни кемире. Ор...мчек кошелерде яшай. Пендже-
ренинъ орт...си бар. Мен т...юмчикни чездим.

162-джы иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Тютюн аранында.

Алиме дерстен сонъ т...тюн аранына барды. О анасы-
нен кор...шти. Тют...н аранында иш къайнай, лякин шенъ-
лик де ола. Анда т...рлю т...ркюлер йырлайлар. Иш кун...
насыл кечкенини дуймай къаласынъ.

§ 15. Ё арфи.

163-джи иш. Чифт-чифт язылган сёзлерден башта бирин-джисини, сонъ экинджисини окъунъыз. Оларнынъ айтылышлары арасында фаркъ бармы?

1	2	1	2
ол	— ёл	ор	— ёр
окъ	— ёкъ	он	— ён

164-джи иш. Ашагъыдаки сёзлерни окъугъанда ё арфининъ насыл айтылгъанына дикъкъат этинъиз.
ёл, ёнгъа, ёрулмакъ, ёсма, ёсун, ёкъ, ёкъуш.

Сёзлернинъ башында раст кельген ё арфи йо киби айтылыр.

Месея: ёлка, ёнгъа.

165-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз ве ё арфинен башлагъан сёзлернинъ астларыны сызынъыз.

Ишчилер ёлны тюзетелер. Ёлка байрамы шенъ кечти. Бадам эвде ёкъ. Сыныфбаш балаларны ёкълай. Биз ёрулмадан чалышамыз.

166-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюргенде, нокъталар ерине керек олгъан арифни язынъыз.

Комбайн ашлыкъны ...лакъ-ёлакъ чала. Комсомоллар пионерлерге ...лбашчылыкъ япалар. Кокте булут ...къ. Ёлджу ...луна ярашыр. Биз чокъ чалыштыкъ, лякин ...рулмалыкъ.

167-джи иш. Чифт-чифт язылган сёзлерден башта бирин-джисини, сонъ экинджисини окъуп бакъынъыз. Олардан ангиси къалын, ангиси индже айтыла? Оларнынъ маналары бирми?

1	2	1	2
дон	— дён	чокъ	— чёк
соз	— сёз	тол	— тёл

168-джи иш. Ток, тёк сёзлерини бири-бири артындан багъырып окъунъыз. Оларда олгъан о, ё арифлерининъ айтылышы

айтыла?

Ё арфи эджа ортасында ве сонъунда индже о киби окъулыр.

Месея: сёз, лёт-чик, тё-ле-мек.

169-джи иш. Ашагъыдаки сёзлерни эджаларгъа болюнъиз ве ё арфи эджанынъ анги еринде олгъаныны, насыл айтылгъаныны анълатынъыз.

Тёшек, чёллер, лётчик, сёйлемек, дёгме, тёшемек, комбайнёр.

170-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз ве ё арфи олгъан сёзлернинъ астыны сызынъыз.

Умер дёртюнджи сыныфта окъуй. Биз чечекнинъ тюбуне сув тёктик. Чёльде къойлар бар. Ташчылар ёлгъа таш тёшедилер. Пионерлер сёзге чыкътылар.

171-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтерлеринъизге кочюринъиз нокъталар ерине ё, о арифлеринден келишкен союны язынъыз.

Сен резинаны с...з. Мен санъа бир с...з айтайым. Бизде окъуйыджы ч...къ. Эй къайыкъчы, ялыгъа д...н! Бу тельде т...к бар. Сен меним къолума сув т...к.

172-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Багъчада т...гerek ташлар бар. Балалар т...п ойнайлар. Чёплерни ч...плюкке ташланъыз. Чанакъ-ч...льмекни темиз тутунъыз. Менде ч...къ китап бар. Биз д...гме фабрикасына бардыкъ.

§ 16. Э арфи.

173-джи иш. Ашагъыдаки сёзлерни эджаларгъа болюнъиз. Оларны эджаларгъа больгенде э арфи къайда къала? Эджанынъ башындамы, ортасындамы, ёкъса сонъундамы?

Эскендер, эски, эркек, эрте, шеэр, зеэр.

Иш орьнеги: Эс-ли.

Э арфи ялынъыз эджа башында язылыр.
Меселя: *эр-ке, ше-эр.*

174-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерден э арфи олгъан сѣзлерни язып алынъыз ве э арфининъ астыны сызынъыз.

Эдем китап окъуй. Эмджем шеэрге кетти. Зеэрли отлардан сакът олунъыз. Бабам эгерни темизледи. Шеэрнинъ этрафында койлер бар. Биз эглендже акъшамы яптыкъ.

175-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Дюльгер эренденен чалыша. Аэроплан юксектен уча. Биз эрик джыймагъа бардыкъ. Эзик алмалардан бекмез япалар. Топлашувгъа эр кес кельди. Эмине мектепке бара.

§ 17. Е арфи.

176-джы иш. Ашагъыдаки сѣзлерден башта биринджисини, сонъ экинджисини окъуп бакъынъыз. Эджа башында кельген е арфи насыл айтыла? Эджа ортасында я да сонъунда кельген е насыл айтыла?

1	2	1	2
ель —	тель	енъ —	бен
ер —	тез	ек —	тек
ет —	чет	еке —	теке

Е арфи эджа башында йе киби, эджа ортасында ве сонъунда э киби айтылыр. Языда эр ерде е язылыр.

Меселя: *ель, те-мель.*

177-джи иш. Ашагъыдаки сѣзлерни дефтеринъизге кочюринъиз. Эджа башында олгъан е арфининъ астыны бир сызыкънен, эджа ортасында я да сонъунда олгъан е арфининъ астыны эки сызыкънен сызынъыз.

Елькен, тельбев, ешилъ, емиш, елькъанат, ельпазе, етмиш, терек, сенек, емек, ельпиремек, ерлешмек.

178-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерде де юкъарыдаки ишни япынъыз.

Окъуйыджылар Евпаториягъа кезинти яптылар. Осман аркъадашларынынъ пешине етмек ичюн чапты. Къуветли ель эсти. Багъчада емишлер пишти.

179-джы иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине э, е арифлеринден келишкен союны язынъыз. Э арфининъ ялынъыз эджа башында язылгъаныны унутманъыз.

Санки ...ль эсе. Балалар ...ль тутушып ойнайлар. Зе...рли отларнен ойнаманъыз. Биз ш...эрге бардыкъ. Бабам къасаптан ...т алды. Тез чапып пешиме ...т. Топлашувгъа ...р кес кельди. Кунештен ...р къызды. Биз ...нъ яхшы чечеклерни топладыкъ. Кольмекнинъ къол кирсетильген ерине ...нъ дерлер.

180-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

...мишлер пишти. Т...реклернинъ пытакълары дона-тылгъан ёлка киби ярашты. ...риклер къарара. Ш...фта-лилер аллана. Бутюн ...мишлер пиш...яткъанда тюрюю бояларгъа кирел...р. Ялынъыз дж...визлер ...шилъ тура.

§ 18. Инджертиов ишарети.

181-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Сѣзлернинъ сонъларында насыл ишарет олгъанына дикъкъат этинъиз.

Анам кооперативден яхшы бир кровать алды. Аптем манъа бир топ гуль берди. Къартанам собадан куль алды. Мен дефтериме учъ мисаль яздым.

182-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Сонъларында инджертиов ишарети олгъан сѣзлернинъ астыны сызынъыз.

Оджа тахтагъа суаль язды. Ягъмурдан сонъ сель акъты. Гонъ териден япылыр. Биз бу эвнинъ усть къатында отурамыз. Мектепке юзь дефтер кетирдилер. Къушчыкъ

тель устюне кьонды. Ягьмурдан сонъ чокъ вакъыт сель акъып турды.

Къалын созукътан сонъ кельген тутукъ сес индже айтылса, онынъ артындан инджертюв ишарети (ь) язылыр.

Месея: *Козь, кунь, корьмек.*

Сёзнинъ я да эджанынъ сонъунда индже айтылгъан л арфинден сонъ да инджертюв ишарети язылыр.

Месея: *Бель, ель, кель.*

183-джи иш. Дефтеринъизге кочюринъыз. Л сесинден сонъ инджертюв ишарети язылгъан сёзлернинъ астыны сызынъыз.

Мен тельбев тутуп атны айдадым. Тильки айнеджи айвандыр. Курен ат арабагъа екильмеди. Бизим янымызда урба тиккен артель бар. Мен сизден эвель къайтып кельдим.

184-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Денъизде елькенли геми бар. Енгиль юкни ташымакъ къолай. Биз юксек сельбилернинъ кольгесинде отуруп раатландыкъ. Къатты ельден тереклер эгильдилер.

185-джи иш. Чифт-чифт язылгъан сёзлерни окъунъыз. Оларнынъ ангисинде инджертюв ишарети олгъанына ве ангисинде олмагъанына дикъкъат этинъыз.

Чёль — чёллер
бель — беллер
тель — теллер
куль — куллок

гуль — гуллер
мисаль — мисаллер
суаль — суаллер
усть — устте.

Бир сой эки тутукъ сес арасында инджертюв ишарети язылмаз. Месея: *Мисаль—мисаллер.*

186-джи иш. Ашагъыдаки сёзлерни ойле денъиштиринъыз ки, эки дане бир сойда тутукъ сес янаша кельсин. Олар янаша кельгенде араларына инджертюв ишарети язылмагъаныны унутманъыз.

Иш орьнеги: *тель-теллер.*

куль — усть —
голь — мисаль —
гуль — суаль —
бель — темель —
чёль — артель —

187-джи иш. Чифт-чифт язылгъан сёзлерни окъуп бакъынъыз. Эр чифтнинъ биринджи сёзюнен экинджи сёзю арасында насыл фаркъ олгъаныны анылатынъыз.

Мисаль — мисали	гуль — гулю
суаль — суали	голь — голю
козь — козю	кунь — куню

Инджертюв ишаретинен биткен сёзлерге созукъ сеслер къошулгъанда, инджертюв ишарети ташланыр, язылмаз.

188-джи иш. Ашагъыдаки сёзлерни дефтеринъизге кочюринъыз. Сонъларындаки инджертюв ишаретини тюшюрип созукъ сеслер къошунъыз.

Иш орьнеги: *Куль-кулю*

кузь	козь	сель
голь	тиль	бель
гонь	учь	мисаль
тель	усть	суаль

§ 19. Айырыджы ишаретлер Ъ ве Ь.

189-джи иш. Ашагъыдаки сёзлерни окъунъыз. Оларнынъ айырыджы ишаретлерини ташлап бир даа окъуп бакъынъыз. Айырыджы ишарети олгъанда насыл окъула, олмагъанда насыл окъула? Бу фаркъны анылатынъыз.

Ильяс	съезд
Илья	хавъяр
Зекерья	подъезд

190-дҗы иш. Ашагъыдаки икяечикни дефтеринъизге кочюринъиз. Айырыдҗы ишарети олгъан сѣзлерниъ астыны сызынъыз.

Партиянынъ он секизинджи съездине багъышлап газета чыкъардыкъ. Бу газетаны Меръемнен Суфьян яздылар. Ильяс ресимлерини япты. Зекерья баш макъалесини язды. Ильин аркъадаш газетамызны бегенгенини топлашувда айтты.

Созукъ сеснен башлагъан эджаны ондан эвель кельген тутукътан айырмакъ ичюн айырыдҗы ишаретлер (ъ, ь) къулланылыр.

Созукъ сестен эвель кельген тутукъ сес къалын айтылса ъ, индже айтылса ь язылыр.

Меселя: *съезд, Меръем.*

191-дҗи иш. Айырыдҗы ишарети олгъан сѣзлерни сайлап дефтеринъизге кочюринъиз.

Ильич аркъадаш агъамнен берабер чалыша. Суфьян Ялтагъа кетти. Зекерья колхозниклер съездинден къайтты. Мария Ильиничнагъа Меръем газета окъуй. Ульяна бала багъчасындан келе. Данъял шеэрге кете.

192-дҗи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине айырыдҗы ишаретлерни (ъ, ь) къоюнъыз.

Бутюн дюн...яда энъ намлы лѣтчиклер бизим лѣтчиклеримиздир. Биз Сталин аркъадашнынъ с...ездде япкъан докладыны радиодан динъледик. Ил...ясов аркъадаш колхозда парторг олып чалыша. Бизим эвимизге учюнджи под...ездден кириле.

193-дҗи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Биз „Ватан“ п...есасыны бакътыкъ. Аптем суд...я олып чалыша. Суф...ян шоферликке авеслене. Зекер...я машинистлер курсуна кетти. Дан...ял яхшы ресим япа. Али кур...ер олып чалыша эди. Шимди институтта окъуй.

194-дҗи иш. Ашагъыдаки сѣзлерни догъру язынъыз.

Ул...янов
Ил...ич
Ил...ин
дюн...я
суд...я
кур...ер
п...еса

Ил...ясов
Ил...яс
Суф...ян
с...езд
под...езд

§ 20. Сагъыр ве янъгъыравукъ тутукъ сеслер.

195-дҗи иш. Ашагъыдаки чифт-чифт язылгъан джумлелерни окъунъыз. Эр чифт джумледе айырылып косътерильген сѣзлерни бири-бири артындан айтып бакъынъыз. Айтылышлары арасында фаркъ бармы? Оларнынъ эр экиси де бир тюрлю язылгъанмы? Оларнынъ эр экиси де бир тюрлю мана береми?

1. Бу дерс пек къолай.
1. Китапны терс тутма.
2. Ягъбезни мыхкъа ас.
2. Бу теректе алма аз.
3. Сен мында бакъ.
3. Бу багъ колхознынъдыр.
4. Теректе чокъ дут бар.
4. Пытакъны къави тут.
5. Пенджерере джам къойдылар.
6. Бизде чам агъачлары бар.

196-дҗы иш. Айырылып косътерильген сѣзлерни бири-бири артында окъуп бакъынъыз. Оларда бири-бирине ошамагъан насыл сеслер бар? Бири-бирине ошамагъан бу сеслернинъ эм айтылышларыны, эм де язылышларыны тенъештирип бакъынъыз.

мавы тюс	О айтыр.	бол мемлекет
тюз чѣллер	Бу айдыр.	темиз пол

197-дҗи иш. Озюнъиз мисаллер язынъыз. Мисаллеринъизге ашагъыдаки сѣзлерни кирсетинъиз.

ат	дал	басар
ад	тал	базар

198-джи иш. Къолларынъызнен къулакъларынъызны къапатынъыз. Ашагъыдаки экишер сесни бири-бири артындан айтып бактынъыз.

п	ф	к	къ	т	ш	с	ч
б	в	г	гъ	д	ж	з	дж

Бу тутукъ сеслерден ангилеринде отъкюн, янъгъыравукъ давуш эшитиле? Ангилеринде тыныкъ, сагъыр давуш эшитиле? Буны анълагъан сонъ ашагъыдаки ишни япынъыз.

199-джы иш. Дефтеринъизде эки сатырлыкъ ер айырынъыз. Янъгъыравукъ давушнен айтылгъан сеслерни биринджи сатыргъа язынъыз, сагъыр давушнен айтылгъан сеслерни экинджи сатыргъа язынъыз.

Иш орьнеги:

$$\begin{array}{r} б \\ \hline п \end{array}$$

б, в, г, гъ, д, ж, з, л, м, н, нъ, р, дж сеслери отъкюн, янъгъыравукъ давушнен айтылалар. Бойле айтылгъан тутукъ сеслерге янъгъыравукъ тутукълар дерлер. к, къ, п, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ сеслери тыныкъ, сагъыр давушнен айтылалар. Бойле айтылгъан тутукъ сеслерге сагъыр тутукълар дерлер.

200-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерден айырылып косътерильген сѣзлерни сайлап алынъыз. Сагъыр сеснен башлагъан сойларыны бир сырагъа язынъыз. Янъгъыравукъ сеснен башлагъан сойларыны экинджи сырагъа язынъыз.

Биз бол мемлекетте яшаймыз.

Боялы пол къолай джувула.

Ялдамагъа бильсенъ, сувгъа дал.

Озен кенарында тал агъачлары бар.

Бабам озюне тон алды.

Анам мангъа дон тикти.

Баланынъ къолуны тут.

Биз дут ашамагъа бардыкъ.

Бу дагъда гузель чам агъачлары бар.

Биз джам заводына экскурсия яптыкъ.

Иш орьнеги:

пол	бол
...	...
...	...
...	...
...	...
...	...
...	...

201-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерден айырылып косътерильген сѣзлерни сайлап алынъыз. Сагъыр сеснен биткен сойларыны бир сырагъа язынъыз. Янъгъыравукъ сеснен биткен сойларыны экинджи сырагъа язынъыз.

Биз тюз ёл бою кетемиз.

Мен къырмызы тюс майка киём.

Тору ат сув иче.

Мен бир дюльбер ад эшиттим.

Бу багъ яхшы юзюм бере.

Теректеки къушчыкъкъа бакъ.

Дерске вакъыт аз къалды.

Пальтонъны аскъычкъа ас.

Бизде таз хасталыгъы ёкътыр.

Анам магазинден тас алды.

тас	таз
...	...
...	...
...	...
...	...
...	...
...	...

202-джи иш. Ашагъыдаки парчаны окъунъыз. Андан сагъыр тутукъларны ве янъгъыравукъ тутукъларны тапынъыз. Сагъыр тутукъларны бир сатыргъа язынъыз, янъгъыравукъ тутукъларны экинджи сатыргъа язынъыз.

Ш а л ф е й.

Бизим коюмиз ёл янындадыр. Коюмизинъ этрафы чёллюктир. Анда шалфей сачалар. Биз шалфей отагъанларыны коръдик. Отларны чапанен кеселер. Шалфей чегеи эрымгъан тюсте ола ве пек къокъуй.

203-джи иш. Ашагъыдаки сёзлерни дефтеринъизге кочюринъиз. Ялынъыз янъгъыравукъ тутукълары олгъан сойларыны айры, ялынъыз сагъыр тутукълары олгъан сойларыны айры язынъыз.

Аран, шкаф, денъиз, тёшек, дагъ, таш, дюльбер, тахта, пытакъ, саат, домуз, араба, диван, Шефикъа, чапа.

204-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине сагъыр я да янъгъыравукъ арифлерден келишкен союны язынъыз.

... анийлер сувда ялдайлар. Тюкянда ... ал саталар, ... адъме мектепке бара. ... аде фабрикада чалыша. Столда ... аракъ бар. Балалар ... аа ойнайлар. Денъизде ... еми бар. Али ... емане чала. ... айкъ ялыгъа чыкъты. ... афар китап окъуй.

Нокъталар ерине къоюладжакъ арифлер: *б, п, в, т, ф, д, к, г, гъ, къ.*

§ 21. Сагъыр тутукъларнынъ янъгъыравукъ чифтлери.

205-джи иш. Пол—бол сёзлерини бири-бири артындан айтып бакъынъыз. Оларнынъ биринджи арифлери агъызынъ анги еринде тутулып чыкъа?

206-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

пат — бат

тал — дал

чам — джам

къам — гъам

207-джи иш. Ашагъыдаки сагъыр сеслернинъ чыкъкъан еринден бирер сес даа чыкъарынъыз ки, олар янъгъыравукъ олсунлар *п, ф, к, къ, т, ш, с, ч.*

Сагъыр тутукъларнынъ янъгъыравукъ чифтлери бардыр: *п* сесининъ чифти б, ф сесининъ чифти в, к сесининъ чифти г, къ сесининъ чифти гъ, т сесининъ чифти д, ш сесининъ чифти ж, с сесининъ чифти з, ч сесининъ чифти дж.

208-джи иш. Ашагъыдаки схеманы сызып алынъыз. Сагъыр тутукъларнынъ астына оларнынъ янъгъыравукъ чифтлерини язынъыз.

Сагъыр тутукълар	п	
Сагъырларнынъ янъгъыравукъ чифтлери	б	

209-джи иш. Шу сёзлерни бири-бири астына язынъыз. Со-нъундаки сагъыр тутукънынъ астына янъгъыравукъ чифти кельсин.

Штаб, чорап, завод, от, шкаф, къав, лозунг, юк, чалаш, плантаж, таз, тас, дагъ, аякъ.

Иш орьнеги: чорап . . . ,
штаб

210-джи иш. Ашагъыдаки сёзлерни бири-бири астына язынъыз. Башындаки сагъыр тутукънынъ астына янъгъыравукъ чифти кельсин.

Балыкъ, памукъ, дам, таш, фенер, вакъыт, голь, копюр, шакъа, журнал, саман, заман, къайыкъ, гъайып.

211-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине айырылып косътерильген янъгъыравукъларнынъ сагъыр чифтлерини язынъыз.

Багънынъ янында ... атылджан сачкъанлар. Балалар дагъда ... авшан коръгенлер. ... атманы Ваде чагъырды.

Гогерджинлер озен ...енарына кьондылар. Журналны ...акир окъуды. Залда ...тол бар. Гъайып олгъан ...алпакъ тапылды.

212-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочуринъиз. Нокъталар ерине айырылып косьтерильген сагъырларнынъ янъгъыравукъ чифтлерини язынъыз.

Тюкянда пенир, шекер ...алыкъ саталар. Биз тюневин ...емет яптыкъ. Фабрикада ...агонеткаларнен юк ташыйлар. Койнинъ ортасында ...оль бар. Шаипте меракълы ...урнал бар. Сенинъ ...енаатынъ яхшы. Къазларны ...афар бакъа.

§ 22. Базы янъгъыравукъ тутукъларнынъ язылышы.

213-джи иш. Чифт-чифт алынган сёзлерни бири-бири артындан окъуп бакъынъыз. Айрылып косьтерильген арифлер эр эки сёзде де бир тарзда эшитилеми? Бу арифлернинъ язылышы анги сёзде айтылышкъа уя? Сонъунда созукъ сес олган сёздеми, ёкъса сонъунда созукъ сес олмаган сёздеми?

завод	штаб	лбзунг	актив
заводы	штабы	лозунгы	активи

214-джи иш. Ашагъыдаки сёзлерни язып алганда, нокъталар ерине арифлерни язынъыз.

д	г
тетрады — тетра...	шлангы — шлан...
пароходы — парохо...	дрогу — дро...
доклады — докла...	лозунгы — лозун...
б	з
клубу — клу...	тозу — то...
герби — гер...	обозы — обо...
штабы — шта...	къарпызы — къарпы...
	тузу — ту...

в

активи — акти...

кооперативи — кооперати...

коллективи — коллекти...

Базы сёзлернинъ сонъларындаки тутукъ сеслер сагъыр киби эшитильсе де, янъгъыравукъ язылырлар. Бойле сёзлерни янълыш язмамакъ ичюн тутукъ сестен сонъ созукъ сеслерни кетирип бакъмакъ керек. Созукъ сес кьошулганда янъгъыравукъ эшитильсе, созукъ сес кьошулмаганда да янъгъыравукъ язылыр.

214-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни язып алынъыз. Нокъталар ерине керек олган арифлерни кьоюнъыз. Ариф кьошкъан сёзлеринъизни окъуп бакъынъыз.

Бизим шеэримизде тери заво...ы бар.
Сизинъ шеэринъизде къач заво... бар?
Бизим клу...умыз буюктир.
Сизинъ клу... къайда?
Бу бизим клубнынъ лозун...ыдыр,
Сизинъ клубда лозун... бармы?
Бизим койнинъ кооперати...и ачыкъ.
Сизинъ койде кооперати... бармы?
Ёлнынъ бу...у ириди.
Сиздеки озенлерде бу... оламы?

215-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни язып алынъыз. Нокъталар ерине ашагъыдаки сёзлернинъ келишикли сойларыны язынъыз.

Къавун ... бостанда олур. Чокъ вакъыт ягъмур ягъмаса, ёлларда ...ола, шеэрде фабрика, ...чокътыр. Клубнынъ диварларына ...япыштырылган.
тоз, къарпыз, лозунг, завод.

216-джи иш. Ашагъыдаки сёзлерни язып алганда, нокъталар ерине б, в, д, г, з арифлеринден келишкен союны язынъыз.

докла...	клу...	кооперати...	бу...
Ленингра...	шта...	коллекти...	къарпы...
заво...	масшта...	акти...	обо...
отря...	дро...	Алие...	то...

217-джи иш. Ашагъыдаки сѣзлерни кочюрин алгъанда, нокъталар ерине керек олгъан арифлерни язынъыз.

наря...	шлан...	Велие...	оту...
тетра...	лозун...	Асано...	докъу...
парохо...	пиро...	Барие...	Семи...
дохо...		Мемето...	ому...

218-джи иш. Ашагъыдаки парчачыкны дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине керек олгъан арифлерни язынъыз.

Пионер Клубунда.

Бизим мектепте пионер клу...у бар. Анда отря...нынъ топлашувы ола. Диварда карта асыла. Биз картаны масшта...нен ольчеймиз. Кеченде тыш мемлекетлердеки балаларнынъ яшайышы акъкъында докла... олды. Докла...чы озъ фикирини анълатмакъ ичюн картадан файдаланды. Клу...да юзьден зияде бала бар эди.

§ 23. п, к, къ сеслери.

219-джи иш. Ашагъыдаки чифт-чифт язылгъан сѣзлерни бири-бири артындан окъуп бакъынъыз. Айырылып косътерильген арифлернинъ айтылышлары ве язылышлары эр эки сѣзде де бир тюрлюми?

кита <u>п</u>	куре <u>к</u>	аяк <u>ъ</u>
кита <u>бы</u>	куре <u>ги</u>	аяг <u>ъы</u>

220-джи иш. Ашагъыдаки сѣзлерни язып алгъанда, нокъталар ерине керек олгъан арифни язынъыз. Сѣзлернинъ сонъларындаки **п, к, къ**, сеслери насыл сеслерге чевирилелер?

кита <u>п</u>	чана <u>къ</u>
меним кита...ым	меним чана...ым
чора <u>п</u>	тая <u>къ</u>
сенинъ чора...ынъ	сенинъ тая...ынъ
мекте <u>п</u>	къона <u>къ</u>
онынъ мекте...и	онынъ къона...ы

элек
меним эле...им
копек
сенинъ копел...инъ
терек
онынъ тере...и

221-джи иш. Ашагъыдаки сѣзлерни язып алгъанда, нокъталар ерине созукъ сеслерни язынъыз. Созукъ сеслерни къошкъанда сѣзлернинъ сонъларындаки **п, к, къ**, сеслери насыл сеслерге чевирилелер?

п — б

къ — гъ

к — г

аякъ <u>къ</u> ап	къула <u>къ</u>	сенек
онынъ аякъ <u>къ</u> ап...	онынъ къула <u>къ</u> ...	онынъ сенек...
джева <u>п</u>	аяк <u>ъ</u>	кемик
онынъ джева <u>п</u> ...	онынъ аяк <u>ъ</u> ...	онынъ кемик...
себе <u>п</u>	тара <u>къ</u>	билек
онынъ себе <u>п</u> ...	онынъ тара <u>къ</u> ...	онынъ билек...

Сонълары п, к, къ сеслеринен биткен чокъ эджалы сѣзлерге созукъ сес къошулса, бу п, к, къ сеслери янъгыравукълашырлар. П сеси б сесине, к сеси г сесине, къ сеси гъ сесине чевирилир.

222-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни язып алгъанда, нокъталар ерине керек олгъан арифни язынъыз.

Столда мереке... бар.
Онынъ мереке...и къырмызыдыр.
Бизим дагъларда фынды... ола.
Сизнинъ колхознынъ фынды...ы чокъмы?
Бизим азбарда копел... бар.
Я сизнинъ копел...инъиз къайда?

223-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни язып алынъыз. Скобкадаки сѣзлерни нокъталар ерине авуштырынъыз.

Бизим совхознынъ ... чокътыр (тавукъ). Бу отнынъ ... корюнмей (урлукъ). Бизим мемлекетимизнинъ ... чокътыр (топракъ.)

Баланынъ ... уфачыкътыр (тёшек). Онынъ ... сагълам (юрек). Онынъ корюльмегенининъ ... бар (себеп). Меним пек меракълы... бар (китап).

224-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Бизим бостаннынъ ... татлы ола (къабакъ). Агъам оджалар ... окъуй (мектеп). Бу азбарнынъ ... кескин (копек). Атнынъ ... агъыра (аякъ). Баланынъ ... тюшти (чорап). Асаннынъ ... арманда (сенек). Меним ... ялтырай (таракъ). Колхознынъ ... ялыда (къайыкъ). Сенинъ ... ма-выдыр (мерекеп).

225-джи иш. Ашагъыдаки сёзлернинъ сонъларына **ы**, и ариф-лерини къошып, оларны джумлелерде къулланынъыз.

Аякъ, терек, себеп, мерекеп, къатыкъ, курек, сюек, къулакъ.

226-джы иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге ко-чюринъиз. Нокъталар ерине сонълары **п**, **къ**, **к** сеслеринен бит-кен сёзлер тапып язынъыз.

Биз он учюнджи татар ... инде окъуймыз. Юзюм ... ининъ тамырлары теренде ола. Асан ... ыны сувгъа ташлады. Къартбаба ... ынен копекни къоркъузды. Айше ресимли ... ыны шкафта сакълады.

§ 24. а, о сеслери.

227-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерде айырылып косъте-рильген сёзлерни окъуп бакъынъыз. Сиз лаф эткенде бу сёз-лерни китапта язылгъаны киби айтасынъызмы?

Бизим колхоз пек зенгиндир.

Акъшам мектеп совети топланды.

Бизим оджамыз коммунисттир.

Меним агъам къызыл командирдир.

Базы сёзлернинъ баш тарафындаки созукъ сес айтылгъанда а эшитилир, лякин о язылыр.

Меселя: *колхоз, совхоз, коммунист, союз.*

Бойле сёзлернинъ язылышыны хатырда тут-макъ керек.

228-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни язып алынъыз. Нокъ-талар ерине керек олгъан арифлерни къоюнъыз.

Бизим к...лхознынъ буюк багъчалары бар.

Ишчилер с...вхозда чалышалар.

К...мандирлер бизнен лаф эттилер.

Бизим мектепте темизлик к...миссиясы бар.

Пионер ...тряды кезинтиге кетти.

229-джы иш. Ашагъыдаки парчаны язып алынъыз. Нокъта-лар ерине керек олгъан арифлерни къоюнъыз.

Колхозниклер.

К...лхозниклер к...ммунист партиясыны севелер, с...вет укюметини севелер. Олар с...вет укюметинде раат олдылар. Эвель койде п...мещиклер бар эди. П...мещиклер койлюерни къыйнай эдилер. Б...льшевиклер 1917-джи йылы байларны ве п...мещиклерни къувдылар.

230-джы иш. Ашагъыдаки сёзлерни кочюрив алгъанда, нокъ-талар ерине керек олгъан арифни язынъыз.

к...лхоз

к...миссия

к...оператив

с...вхоз

к...ммуна

к...ммунист

к...митет

к...мсомол

к...ллектив

к...миссар

М...сква

...тряд

231-джи иш. Ашагъыдаки суаллерге джевап язынъыз.

Сталин аркъадаш насыл шеэрде яшай? Аскерлерге команда ким бере? Колхозниклер къайда чалышалар? Пионерлерге ёлбашчылыкъны ким япа? Къызыл галстукны насыл балалар такъа? Докладчик не япа? Консерва заво-дында не япалар.

§ 25. а сесининъ чифт язылышы.

232-джи иш. Ашагъыдаки чифт сёзлерни бири-бири артындан окъуп бакъынъыз. Эр эки сёз де бир тюрлю айтыламы? Эр эки сёз де бир тюрлю языламы? Оларнынъ маналары экисинде де бирми?

саат

бааръ

къабаат

къанаат

сат

бар

къапат

къанат

**Сёзлерде зияде созукъ эшитилген а сеси
чифт язылыр.**

233-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни язып алынъыз. Нокъ-
талар ерине керек олгъан арифлерни къоюнъыз.

Б...рде отлар ешере.

С...т беш олды.

Джем...т топлашуву оладжакъ.

Мектебимизге м...риф болюгинден адам кельди.

Биз р...тландыкъ.

Бабам д... иштен къайтмады.

234-джи иш. Ашагъыдаки сёзлерни язып алынъыз. Нокъта-
лар ерине керек олгъан арифлерни къоюнъыз.

с...н	къаб...т	м...риф
къан...т	с...т	б...рь.

235-джи иш. Озюнъиз тюшюнип джумлелер язынъыз.

Ичинде къанаат, саан, саат, къабаат, бааръ, маариф,
зенаат сёзлери олсун.

236-джы иш. Ашагъыдаки джумлелерни кочюринъиз. Нокъ-
талар ерине манагъа коре бир я да эки а язынъыз.

Б...рь кельгени киби, отлар ешерди. Дерске вакъ-
тында б...р. Сен керекмеген китабынъны мангъа с...т.
Биз с...т 9-да дерске башлаймыз. Къушта къан...т бар.
Мен ялынъыз „яхшы“ ишаретинен къан...т этмем, „от-
лично“ алырым.

§ 26. Чифт тутукъларнынъ язылышы.

237-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерде айырылып косъте-
рилген сёзлерни окъуп бакъынъыз. Сиз лаф эткенде бу сёз-
лерни китапта язылгъаны киби айтасызмы?

Сизде **грамматика** китабы бармы?

Магазиннинъ бир четинде **касса** бар.

Бизим койге бир **группа** балалар кельди.

Базы сёзлерде ян-янаша кельген бир сойда
чифт тутукълар бир сес киби эшитилир, лякин
языда экиси де язылыр.

Меселя: *коллектив, коммуна, аппарат, теле-
грамма, грамматика.*

238-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни язып алгъанда, нокъ-
талар ерине керек олгъан чифт тутукъларны язынъыз.

Меним бабам ко...унисттир.

Столда гра...атика китабы бар.

Магазинде тиль дерси програ...асы сатыла.

Кооперативнинъ ка...асы мындадыр.

Керчь шеэринде мета...ургия заводы бар.

Биз коллектив суретте чалышамыз.

Лагерьден бир гру...а бала даа къайтты.

239-джы иш. Нокъталар ерине керек олгъан чифт тутукъ-
ларны язынъыз.

Биз оджанынъ айткъаныны ди...атнен динъледик.

Бабам бир то...а комюр алды.

Биз дерс а...ында лаф эттик.

Мектепте темизлик коми...иясы бар.

240-джы иш. Озюнъиз тюшюнип джумлелер язынъыз. Джум-
лелеринъизде ашагъыдаки сёзлерни къулланынъыз.

коллектив	касса	коммунист
металлургия	комиссия	грамматика
группа	дикъкъат	джиддий
аппарат	акъкъында	адди

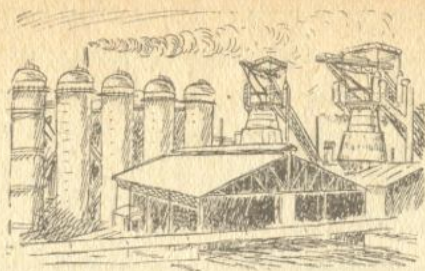
241-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

металл, класс, аллея, миллион, тонна.

242-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни язгъанда, нокъталар
ерине чифт тутукъларны къоюнъыз.

Биз ко...ектив хозяйство къурдыкъ. Бизим бригади-
римиз ко...унисттир. Сенде гра...атика китабы бармы?
Балалар темизлик коми...иясы сайладылар. Биз дерсни
ди...атнен динъледик.

242-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

Металлургия заводында.

Колхозниклерден бир гру...а адам Керчь мета...ургия заводына бардылар. Олар баргъанда, ишчилер ка...адан озъ айлыкъларыны ала эдилер. Чоюн цехининъ мастери ко...унист. О, колхозниклерге заводнынъ бутюн цехлерини косътерди ве заводнынъ тарихы а...ында сёз айтты. Колхозниклер оны буюк ди...атнен динъледилер. Олар озъ кезинтилеринден мемнун къаларакъ, мастерге ко...ектив адындан теше...юр айттылар.

§ 27. Фамилияларнынъ язылышы.

243-джи иш. Ашагъыдаки фамилияларны бири-бири артындан окъуп бакъынъыз. Эр бир фамилиянынъ сонъу бир тюрлю айтыламы, бир тюрлю языламы?

Асанов	Бариев	Халилев
Асанова	Бариева	Халилева

244-джи иш. Ашагъыдаки адларны фамилияларгъа чевирип дефтеринъизге язынъыз. Чевиргенде эр ад, эм къадын фамилиясы, эм де эр киши фамилиясы олып чыкъсын.

Селим...	Мурат...	Бари...
Селим...	Мурат...	Бари...
Осман...	Абла...	Вели...
Осман...	Абла...	Вели...

Иш орьнеги: *Селимов, Селимова.*

Тутукъ сеслернен биткен адларнынъ сонъларына ов, ова язылыр. Созукъ сеслернен биткен адларнынъ сонъларына ев, ева язылыр.

245-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни язып алгъанда, адларны фамилияларгъа чевиринъиз.

Османнынъ фамилиясы Мемет... дыр.
Айшенинъ фамилиясы Асан... дыр.
Мемет Али... койде чалыша.
Алиме Мустафа... мектепте окъуй.
Мемет Вели... шеэрде яшай.

246-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни язып алгъанда, нокъталар ерине суаллерге джевап язынъыз. Джевапларынъыз эр киши фамилиясы олсун.

Колхознынъ председатели... (кимдир?).
Москвадан... кельди (ким?).
... мектепте окъуй (ким?).
Чёльге ... кетти (ким?).

247-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни язып алгъанда, нокъталар ерине суаллерге джевап язынъыз. Джевапларынъыз къадын фамилиясы олсун.

.... кезинтиге кетти (ким?).
Бугунъ... келеджек (ким?).
... яхшы окъуй (ким?).
... иштен къайтты (ким?).

248-джи иш. Ашагъыдаки фамилияларны окъунъыз.

Шамиль	Шамиль
Шамилев	Шамилева
Халиль	Халиль
Халилев	Халилева

Инджертюв ишаретинен биткен фамилияларнынъ сонълары *ев, ева* языла, *лякин эв, эва* окъула. Ашагъыдаки сёзлерни окъу да бакъынъыз.

249-джи иш. Ашагъыдаки фамилияларны окъуп бакъынъыз. Сонъларынынъ насыл язылгъанына ве насыл айтылгъанына дикъкъат этинъиз.

Адиль	Адиль
Адилев	Адилева
Кямиль	Кямиль
Кямилев	Кямилева

250-джи иш. Сонълары тутукъ сеснен биткен адларны фамилияларгъа чевирип дефтерге язынъыз.

Эр фамилиясы	Къадын фамилиясы
Гъафар...	Осман...
Асан...	Мухтар...
Шакир...	Умер...

251-джи иш. Сонълары созукъ сеснен биткен адларны фамилияларгъа чевирип дефтерге язынъыз.

Эр фамилиясы	Къадын фамилиясы
Сали...	Вели...
Али...	Хайри...
Абла...	Сади...

252-джи иш. Сонълары инджертюв ишаретинен биткен адларны фамилияларгъа чевирип дефтерге язынъыз.

Эр фамилиясы	Къадын фамилиясы
Джемиль...	Джелиль...
Адиль...	Халиль...
Шамиль...	Севиль...

253-джи иш. Ашагъыдаки икяечикни кочюрип язынъыз. Фамилияларнынъ астрларыны сызынъыз.

Тавда раст келишюв.

Бир кунъ Меметов Тавгъа баргъан. О анда озюнинъ сыныф аркъадашларындан: Халилев, Салиев, Асанов, Адилева, Алиева, Османова ве башкъаларына раст кельген. Олар анда эппейи вакъыт ойнашкъан сонъ, фындыкъ топлап койге къайткъанлар.

§ 28. Сёзде ургъу.

254-джи иш. Чифт-чифт алынгъан сёзлерни бири-бири артындан окъунъыз. Айырылып косътерильген эджаларны къалгъан эджалардан къуветлидже айтып бакъынъыз. Эр эки сёзде де бир тюрлю мана чыкъамы?

алма́	къазма́	сюзме́	асма́
а́лма	къа́зма	сyoзме	а́сма

255-джи иш. Ашагъыдаки сатырларны окъунъыз. Эр сатырдан бир тюрлю язылып эки тюрлю айтылгъан сёзлерни тапынъыз. Бу бир тюрлю язылып эки тюрлю айтылгъан сёзлернинъ эр бири насыл мана анълата?

Алма терегинде бир къушчыкъ бар.

Къушнынъ йымыртасыны алма.

Язма китап столдадыр.

Китапкъа бир шей язма.

Суварма къартопны вакъытсыз суварма.

Бу басма пек яхшыдыр.

Тикенге басма.

Сёзде бир эджа башкъа эджалардан къуветлидже айтылыр. Бойле эджагъа ургъулы эджа дерлер, чюнки онынъ устюне ургъу тюшер.

256-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни язып алынъыз. Айырылып косътерильген сёзлернинъ ургъулы эджаларыны тапынъыз ве астыны сызынъыз.

Биз бузавгъа **больме** ясадыкъ.

Къарындашны экиге **больме**.

Бу **екме** ат башкъаларындан чокъ чапа.

Атны **екме**.

Магазинде **япма** бал сатыла.

Сен тенбеллик **япма**.

257-дҗи иш. Ашагъыдаки сёзлерни язып алынъыз. Айырылып косътерильген сойларынынъ ургъулы эджаларыны тап ве астларыны сызынъыз.

кесме таш
басма кягъыт
япма бал
бурма къалач
беслеме къой

Агъачны кесме
Кягъыткъа басма
Къапыны япма.
Йипни бурма
Бу къушны беслеме.

258-дҗи иш. Озюнъыз джумлелер тизинъыз. Джумлелеринъыз ичинде *алма, асма, язма, басма*, сёзлери олсун.

259-дҗы иш. Ашагъыдаки эки сыра сёзлерни язып алынъыз. Оларнынъ ургъулы эджаларыны тапынъыз. Ургъулы эджаларнынъ устуне ургъу ишарети кёюнъыз.

станция	колхоз
центнер	совет
шахмат	адам
шашка	китап

260-дҗы иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъызге кочюринъыз. Айырылып косътерильген сёзлернинъ къачынды эджасына ургъу тюшкенини анылатынъыз.

Анам тюкяндан **сода** алды. Бу **ода** пек буюк. Гектардан 30 **центнер** богъдай аламыз. Мен бир **сепет алма** джыйдым. Биз хастагъа **доктор** чагъырдыкъ. Азбарда **докъуз** адам чалыша. Столда **тарелка** бар. Шеэрнинъ четинде **станция** бар. **Араба** эв янынъда токътады.

§ 29. Джумлелерни текрарлав. Кениш джумле.

261-дҗи иш. Учъ дане икяе, учъ дане суаль, учъ дане нида джумлелери айтынъыз. Оларны дефтеринъызге язынъыз. Бу джумлелернинъ ангисинден сонъ насыл ишарет кёюлгъаныны хатырланъыз.

262-дҗи иш. Окъув китабынъыздан икяе, нида, суаль джумлелери тапып дефтеринъызге язынъыз.

263-дҗи иш. Башта икяе, сонъ суаль, сонъ нида джумлеле-

рини дефтеринъызге кочюринъыз. Сонъларына керек олгъан ишаретлерни кёюнъыз.

Яшасын буюк ёлбашчымыз Сталин аркъадаш Сиз лозунглар язып азырладынынъизмы Биз Майыс байрамына азырланамыз Сиз не япасыз Яшасын коммунист партиясы Биз мектепни, клубны яраштырдыкъ

264-дҗи иш. Ашагъыдаки сёзлерни ерли-ерине кёйып джумлелерни догърултып язынъыз.

1. Агъам, мектебинде, окъуй, лётчиклер.
2. Лётчигидир, СССР-нинъ, намлы, Коккинаки аркъадаш.
3. Чокътыр, лётчиклер, къадын, СССР-де.
4. Ударниктир, колхозда, меним бабам.
5. Вождюдир, аркъадаш, ордунынъ Ворошилов, Къызыл.

265-дҗи иш. Ашагъыдаки сёзлерни ерли-ерине кёйып джумлелер япынъыз.

1. Союзындадыр, балалар, бахытлы, дюньяда, энъ, Советлер.
2. Эдим, язда, лагеринде, мен, пионер.
3. Ичюн, чалышкъаным, мени, бугунъ, макътады, оджа, яхшы.
4. Ярдым этем, вакъыт, эр, мен, анама, сонъ, азырлагъан, дерслеримни.
5. Алмагъа, мен, дерслеримден, бутюн, отлично ишарети, чалышам.

266-дҗы иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

1. Чыкътылар, колхозниклер, чёльге, сачувгъа.
2. Азырлайым, мен, дерслеримни, тырышып пек.
3. Алдым, портфель, озюме, бир, китап, мен, кёймакъ ичюн.
4. Оладжакъ, бугунъ, топлашув клубунда, колхознынъ.
5. Багъышлады, аптем, юзьбез, манъа, бир.

267-дҗи иш. Ашагъыдаки джумлелерни окъунъыз. Олар къачар сёзден ибареттир? Эр джумледе ким ве, не акъкъынъда сёз

кеткенини айтынъыз. Бу джумлелерде иш, арекет анълаткъан сѣзлер бармы?

Баарь кельди.

Баарь кельди. Тереклер ешерди. Гуллер ачты. Къушлар уча. Бульбуллер отелер. Якъында дерслер битер. Биз раатланырмыз.

268-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге кочуринъыз. Ким? не? суаллерине джевап олгъан сѣзлернинъ астыны бир сызыкънен, иш, арекет анълаткъан сѣзлернинъ астыны эки сызыкънен сызынъыз.

Яз.

Яз кельди. Уборка башлады. Колхозниклер чалышлар. Базылары чала, базылары топлай. Иш къайнай. Эр кес чалыша. Пионерлер де оларгъа ярдым этелер.

269-джи иш. Окъув китабынъыздан учъ джумле окъунъыз. Бу джумлелерден иш, арекет анълаткъан сѣзлер тапынъыз. Оларны дефтеринъизге язып алынъыз.

270-джи иш. Озюнъиз тюшюнип беш джумле язынъыз. Эр джумле ким не япа? суалине джевап олып кельсин.

271-джи иш. Сызыкънынъ эр эки тарафындаки джумлелерни окъунъыз. Биринджи сыра джумлелернен экинджи сыра джумлелер арасындаки фаркъны айтынъыз.

1. Колхозник кетти.	2. Колхозник чѣльге кетти.
3. Колхозник кетти.	4. Колхозник чѣльге чалышмагъа кетти.
5. Колхозник кетти.	6. Колхозник сабадан чѣльге чалышмагъа кетти.
1. Колхозник кетти.	2. Яш колхозник кетти.
3. Колхозник кетти.	4. Яш, чалышкъыр, колхозник кетти.
5. Колхозник кетти.	6. Яш, чалышкъыр, беджерикли колхозник кетти.
7. Колхозник кетти.	8. Яш, чалышкъыр, беджерикли колхозник сабадан чѣльге чалышмагъа кетти.

272-джи иш. Юкъарыдаки иш киби япынъыз.

1. Тильки кельди.	2. Тильки койге кельди.
3. Тильки кельди.	4. Тильки гедже койге кельди.
5. Тильки кельди.	6. Тильки гедже койге тавукъ хырсызламагъа кельди.
1. Тильки кельди.	2. Айнеджи тильки кельди.
3. Тильки кельди.	4. Айнеджи, ярамаз тильки кельди.
5. Тильки кельди.	6. Айнеджи, ярамаз, ач тильки кельди.
7. Тильки кельди.	8. Айнеджи, ярамаз, ач тильки гедже койге тавукъ хырсызламагъа кельди.

273-джи иш. Ашагъыдаки джумлелерни 271—272-джи ишлердеки киби кенишлетип язынъыз.

1. Ишчи чалыша.	2.
3. Ишчи чалыша.	4.
5. Ишчи чалыша.	6.
(Къуветли, беджерикли, яш).	
1. Ишчи чалыша.	2.
3. Ишчи чалыша.	4.
5. Ишчи чалыша.	6.
7. Ишчи чалыша.	8.
9. Ишчи чалыша.	10.

(фабрика, консерва фабрикасында консерва япкъан фабрикада; Симферопольде консерва япкъан фабрикада).

МУНДЕРИДЖЕ.

Биринджи сыныф.

§ 1. Джумле	3
§ 2. Джумледе сёзлернинъ бири-биринен багъы	15
§ 3. Ад ве фамилияларнынъ язылышы	19
§ 4. Эджа. Сёзлерни авуштырув	23
§ 5. Сес	28
§ 6. Сес ве ариф	30
§ 7. Базы арифлернинъ язылышы ве айтылышы	41
§ 8. Инджертюв ишарети (ь)	45

Экинджи сыныф.

§ 1. Биринджи сыныфта кечильгенлерни текрарлав	49
§ 2. Суаль джумлеси	53
§ 3. Нида джумлеси	57
§ 4. Икяе джумлеси	59
§ 5. Предмет анълаткъан сёзлер	62
§ 6. Предметлернинъ качествосыны (аляметлерини) анълаткъан сёзлер]	64
§ 7. Иш, арекет анълаткъан сёзлер	67
§ 8. Джумле тизюв	69
§ 9. Джумлелерни бири-бирине багълап икяе тизюв	71
§ 10. Созукъ ве тутукъ сеслер	74
§ 11. Элифбе	76
§ 12. Къалын ве индже созукълар	80
§ 13. Дудакълы ве дудакъсыз созукълар	83
§ 14. Ю арфи	85
§ 15. Ё арфи	88
§ 16. Э арфи	89
§ 17. Е арфи	90
§ 18. Инджертюв ишарети	91
§ 19. Айырыджи ишаретлер ь ве ъ	93
§ 20. Сагъыр ве янъгъыравукъ тутукъ сеслер	95
§ 21. Сагъыр тутукъларнынъ янъгъыравукъ чифтлери	98
§ 22. Базы янъгъыравукъ тутукъларнынъ язылышы	100
§ 23. п, к, къ сеслери	102
§ 24. а, о сеслери	104
§ 25. а сесининъ чифт язылышы	105
§ 26. Чифт тутукъларнынъ язылышы	106
§ 27. Фамилияларнынъ язылышы	108
§ 28. Сёзде ургъу	111
§ 29. Джумлелерни текрарлав. Кениш джумле	112

Крт 44

Сдано в производство 22/VI 1939 г. Подписано к печати 8/VIII 1939 г. Формат бумаги 60×92¹/₁₆. Бум. лист. 3⁵/₈. Учет. авт. л. 5. Печ. лист. 7¹/₄. В печат. лист 28 тыс. зн. Крымгиз № 362. Уполн. Главлита Крым. АССР № А- 2451
Тираж 20000 экз.

Симферополь. Гостипография Кирова 23. Заказ № 2871.

КЪЫРМЪТАР